

T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**SAPIR – WHORF HİPOTEZİNDE
DİL VE DÜŞÜNCE İLİŞKİSİ**

AYHAN ÖZDİL

TEZ DANIŞMANI:
Prof. Dr. SADIK TÜRKER

TEMMUZ – 2015

T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Felsefe Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Ayhan Özdil'in "Sapir – Whorf Hipotezinde Dil ve Düşünce İlişkisi" başlıklı tezi 01/07/2015 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddeler uyarınca, değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Yrd. Doç. Dr. Cengiz CEYLAN

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans derecesi elde etmek için gerekli olan koşulları sağladığımı onaylıyorum.

Prof. Dr. Sadık TÜRKER

Felsefe Anabilim Dalı Başkanı

Bu tezi okuyarak içerik ve nitelik açısından incelediğimizi ve Yüksek Lisans derecesi almak için yeterli olduğunu onaylıyoruz.

Prof. Dr. Sadık TÜRKER

Tez Danışmanı

Jüri Üyeleri:

Yrd. Doç. Dr. Gökhan MURTEZA (Kırklareli Üniversitesi)

Prof. Dr. Sadık TÜRKER (Kırklareli Üniversitesi)

Doç. Dr. Yücel YÜKSEL (İstanbul Üniversitesi)

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde bizzat elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada özgün olmayan tüm kaynaklara eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Ayhan ÖZDİL

01.07.2015

ÖZ

SAPIR – WHORF HIPOTEZİNDE DİL VE DÜŞÜNCE İLİŞKİSİ

Ayhan Özdil

Yüksek Lisans, Felsefe

Tez Yöneticisi: Prof. Dr. Sadık Türker

Temmuz 2015

19. yüzyılda geometri, fizik ve mekanikte ortaya çıkan gelişmelerin sonucunda Kartezyen epistemoloji zayıflamış ve onun yerine izafiyetçi bir anlayış filizlenmiştir. Postmodern dönemi belirleyen bu izafiyetçi yaklaşımın 20. yüzyıldaki dil yorumu şeklinde ele alınabilecek Sapir – Whorf hipotezine göre, dil evreni bize kendi penceresinden resmeder. Bu nedenle, dilin sunduğu tasavvurlar dünyası incelenmedikçe kendine özgü ortak bir akıl temelinde örgütlenmiş toplumların gerçeklik algıları açıklanamaz. Dilsel görelilik akımı kapsamında incelenmesi gereken hipotezde, hakikatin tek ve evrensel olduğu görüşü tartışmalı bir konu haline gelir. Dilin düşünme alışkanlıklarımız üzerindeki etkisinin saptanması, epistemolojinin bir tür dil felsefesi olarak ele alınabileceği görüşünü kuvvetlendirmektedir. Çözümleyici yöntem kullanılarak meydana getirilen bu tez çalışmasının amacı arka planı, müracaatları ve sonuçları itibariyle Sapir – Whorf hipotezini dil felsefesi literatürü içerisinde konumlandırmak ve hipotezin dil, düşünce, gerçeklik, bilim ve sanat konularındaki temel görüş ve iddialarını açıklamaktır.

Anahtar Kelimeler: Dil, Düşünce, Gerçeklik, Dilsel Görelilik, Düşünme Alışkanlıkları.

ABSTRACT

THE RELATION BETWEEN LANGUAGE AND THOUGHT IN SAPIR – WHORF HYPOTHESIS

Ayhan Özdil

Master of Arts, Philosophy

Supervisor: Prof. Dr. Sadık Türker

July 2015

In consequence of developments in geometry, physics, and mechanics in the 19th century, the Cartesian epistemology has lost its power and a relativistic approach became evident instead. According to Sapir – Whorf hypothesis which can be evaluated a language interpretation of that relativistic approach constituting postmodern period in the 20th century, the language represents the universe to us from its own viewpoint. Therefore, reality perceptions of societies based on a specific mass mind cannot be explained unless the representation of world submitted by language is investigated. In this hypothesis that needs to investigate as part of linguistic relativity current, the opinion that truth is single and universal becomes a controversial subject. The examination of influence of the language on our thinking habits has been intensifying the opinion that epistemology can be treated as the philosophy of language. The aim of this thesis by following an analytical method is to place Sapir – Whorf hypothesis as its background, references, and results in philosophy of language litteratur and to explain the basic opinions and assertions of hypothesis on the subjects of language, thought, reality, science and art.

Key Words: Language, Thought, Reality, Linguistic Relativity, Thinking Habits.

Sevgili annem Ayşe Özdil ve babam Mazlum Özdil'e ithaf olunur.

ÖNSÖZ

Felsefe ve bilimde yürütülen çalışmaların başlıca amaçlarından biri gerçekliği tahlil ve tarif etmektir; ancak gerçeklik dilden bağımsız olarak kendi başına incelemeye tabi tutulamaz. Sapir – Whorf hipotezinde dil yalnızca iletişim kurmayı sağlayan bir sistem değil; aynı zamanda, gerçekliğin anlaşılıp açıklanmasında bir araç olarak kabul edilir. Hem fizik hem de sosyal bilimler alanında dili bir kesişme noktası olarak değerlendirmemize yol açan bu durum, hiç kuşkusuz, dilin geniş bir kuramsal düzlemde ele alınıp incelenmesini gerektirmektedir.

XX. yüzyıl felsefe ve biliminde önemli bir gündem maddesi haline gelmiş bu hipotezin ülkemizde başlı başına bir araştırma konusu olarak işlenmemiş olmasını bir eksiklik olarak gördüğümden, bu hipotezi yüksek lisans tezi olarak çalışmaya karar verdim. Geniş bir kuramlar ağına temas etmesi yönüyle disiplinlerarası çalışmalara açık bu hipotezi dil felsefesi literatürü içerisinde değerlendirerek konumlandırmak çalışmamın başlıca amacını oluşturmaktadır. Dolayısıyla temel yükümlülüğü Sapir – Whorf hipotezinin temel iddialarını izah etmek olan bu metinde çözümleyici bir yöntem kullanılmış ve hipotezi şekillendiren kavramlar arasındaki ilişkiler açıklanmaya çalışılmıştır.

Dil felsefesi alanındaki birikim ve önerileriyle akademik gelişimimde çok büyük katkısı bulunan değerli hocam Prof. Dr. Sadık Türker ve bugüne kadar bana olan desteklerini hiç esirgememiş sevgili annem Ayşe Özdil ve babam Mazlum Özdil'e emeklerinden dolayı sonsuz teşekkür ederim.

Ayhan Özdil

Haziran 2015

Lüleburgaz / Kırklareli

İÇİNDEKİLER

BEYAN.....	iii
ÖZ.....	v
ABSTRACT.....	vi
İTHAF.....	vii
ÖNSÖZ.....	ix
KISALTMALAR.....	xiii
TABLolar.....	xv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DİL İNCELEMELERİNİN TARİHSEL ARKA PLANI.....	3
1.1. DİLİN KÖKENİ HAKKINDA DİNİ GÖRÜŞÜN CANLANMASI.....	3
1.1.1.Sapir’de Dilin Kökeni Sorunu.....	4
1.2. KARŞILAŞTIRMALI DİLBİLİMİN DOĞUŞU.....	6
1.3. LİSANLARDAN FARKLI OLARAK YAPAY BİR BİLİM DİLİ OLUŞTURMA ÇABASI.....	8

İKİNCİ BÖLÜM

DİL VE BİLİM İLİŞKİSİ.....	13
2.1. Eski ve Modern Çağ Biliminde Hakikate Ulaşma Çabası.....	13
2.2. Modern Dönem Felsefe ve Biliminde Dilden Kaynaklanan Sorunlar.....	16
2.3. Matematik Kesinlikte Evrensel Bir Dil Meydana Getirme.....	17
2.4. Geometri ve Mekanikteki Gelişmeler.....	19

2.5. Modern Atom Kuramı.....	20
2.6. Bilimde Kesinlik Arayışına Karşı Olarak Sapir – Whorf Hipotezi.....	23

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİL VE DÜŞÜNCE İLİŞKİSİ.....	27
3.1. Dilin Öğeleri.....	27
3.2. Dil ve Gerçeklik.....	28
3.3. Dil, Kültür ve Düşünce.....	32

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DİL VE SANAT İLİŞKİSİ.....	37
4.1. Bir İfade Sanatı Olarak Dil.....	37
4.2. Dil, Akıl ve Duygu.....	39
4.3. Sanat Dilinde Çeviri Sorunu.....	40
SONUÇ.....	45
KAYNAKÇA.....	47

KISALTMALAR

A	: Almanca
C.	: Cilt
çev.	: Çevirmen
ed.	: Editör
F	: Fransızca
frg.	: Fragman
İ	: İngilizce
L	: Latince
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
ss.	: Bölümün sayfa aralığı
Y	: Yunanca

TABLÖLAR

Tablo 1: Bazı Germen Dillerinde Yer Alan Eş Anlamlı Sözcükler Arasındaki Fonetik Benzerlikler.....	6
---	---

GİRİŞ

Varlık, dil ve zihin arasındaki ilişki eskiçağdan beridir felsefenin temel tartışma alanlarından birini oluşturur. Bu tartışmalar günümüzde dilsel görelilik kuramı (*İ the theory of linguistic relativity*) çerçevesinde yorumlanmaktadır. Dilsel görelilik kuramına göre, insanların gerçekliği algılama biçimleri anadilleri kapsamında birtakım farklılıklar gösterir. Bu kuramsal çatı altında değerlendirilmesi gereken Sapir - Whorf hipotezine göre, sahip olduğumuz anadil hem düşünme süreçlerimizi hem de dünya algımızı belirleyen bir etkidir. Başka bir deyişle, dilin yapısı yeterince çözümlenmeden ne fizik ne de kültürel gerçeklikler anlaşılabilir (Sapir, 1929: 209; Whorf, 1959: 212-213).

Kültürler arasında, bazı kavramların yorumu açısından, birtakım anlamlandırma farklılıkları ortaya çıkabilir. Bazı kavramlar farklı kültür ve dillerde benzer düşünceleri çağrıştırırken, bazıları da sınırlı bir kültür sahasında muayyen tasavvurlara işaret eder. Örneğin, ‘bilgisayar’ kavramı bilişim devrinin yarattığı ortak kültür içinde kullanılan çeşitli dillerde aşağı yukarı benzer bir tasarıma sahiptir; oysaki Batılı felsefe geleneğinde bir mihenk taşı olan ‘logos’ kavramına yüklenen tasavvur, bizim kendi kültür ve dilimizde aynı değeri ifade etmemektedir. Buradan yola çıkarak, belli bir dildeki kavramların yorumuna kültürel koşullanma da eşlik ettiğinden her kültürde aynı kavram ve deneyimler meydana gelmeyebilir, diyebiliriz.

Kavramların arka planını meydana getiren temel düşünceler insanların bilişsel süreçlerine dayalı olarak, kültür içinde, farklı şekillerde örgütlenir. Dilin duygu ve düşüncelerin iletişimine imkân veren bir araç olmasının ötesinde gerçekliğe form kazandırıcı bir sistem olduğu görüşü Sapir – Whorf hipotezinin en dikkat çekici iddiasını meydana getirmektedir.

Başta dilbilim, psikoloji, antropoloji ve fizik bilimleri kapsamında incelemeye tabi tutulabilecek bir konu olan Sapir – Whorf hipotezi aynı zamanda felsefi bir sorun olarak da karşımıza çıkmaktadır. İnsanın gerek kendisini gerekse de içinde bulunduğu fizik ve sosyal gerçekliği sorgulamasına yönelik bir disiplin olan felsefe bir soru sorma etkinliği olarak ele alınabilir. Söz konusu bu etkinlik sırasında, gerçekliğin

anlaşılmasına yönelik ortaya konan sorular, dilsel görelilik bağlamında, dil ve kültürün dünya tasavvuru çerçevesinde şekillenir. Bu bakımdan, Sapir-Whorf hipotezinde incelenen dil konusu epistemolojik bir sorun olarak felsefenin alanına dâhil edilebilir.

Çalışmamda kullandığım ve konunun anlaşılabilirliği açısından önemli gördüğüm bazı kavramların ilgili dillerdeki karşılığı, ilk geçtikleri yerde, parantez içinde belirtilmiştir. Dilimize kazandırmak adına önermiş olduğum kavramlar ise ilk kullanıldıkları yerde tek tırnak içinde eğik yazıyla imlâ edilmiştir.

Bu tez çalışması girişi takip eden dört bölüm ile bir sonuç kısmından meydana gelmektedir. Tezin ilk bölümünde, tezde işlenen konu bağlamında, dil sorununun tarihsel çerçevedeki sınırlarını çizerek ana hatlarını belirlemek ve dil çalışmalarına kaynaklık eden etkenleri ortaya koymak amaçlanmıştır. Köprü görevi gören ikinci bölümde, eskiçağdan günümüze dek geçen süreçte, bilim ve felsefe tarihinde beliren ve tez konusunun özünü oluşturan görüşler açıklanarak ilgili konular Sapir - Whorf hipotezinin dil görüşüne bağlanmıştır. Üçüncü bölüm ise tez çalışmasının merkezini oluşturmaktadır. Bu bölümde hipotezin kurucu kavramları arasındaki ilişkiler tespit edilerek açıklanmış ve dilsel görelilik kavramı kapsamında şekillenen gerçeklik algısıyla ilgili iddiaları çözümlenmiştir. Dördüncü bölümde bir akıl ve duygu varlığı olarak ele alınan bireyde, dil aracılığıyla, duygusal etkilerin nasıl şekillendiği konusu hipotezin temel savları dâhilinde değerlendirilmiştir. Sonuç bölümünde ise Sapir – Whorf hipotezinin iddialarından erişilen sonuçlar belirtilmiştir.

1. BÖLÜM

DİL İNCELEMELERİNİN TARİHSEL ARKA PLANI

XV. yüzyılın ortalarından XVI. yüzyılın sonlarına kadarki süreç Osmanlı İmparatorluğu'nun en güçlü ve ticaret yollarını Batı'ya kapadığı dönemdir. Doğu dünyası karşısında kendi dar kabuğu içine sıkışıp kalan Batı'da başta askerî, siyasî, iktisadî ve fikrî alanlarda meydana gelen gelişmeleri takip eden denizcilik teknolojisindeki atılımlar Avrupalılar'ı doğuya giden yeni yollar aramaya teşvik etmiş ve böylece Avrupalılar farklı kültürlerle tanışarak ilişki kurdukları toplumları sömürgeleri haline getirmeye başlamıştır (Tanilli, 2008: 71-79). Bunun sonucunda karşılaşılan farklı lisanlarla ilgili yoğun tecrübeler baş göstermiş ve bu lisanları öğrenme zorunluluğu doğmuştur. Çünkü bu toplumlara egemen olmak isteniyorsa onların dil, din ve kültürleri anlaşılmalı ve Batılı düşünce sistemi onlara dâhil edilmeliydi. Bu kapsamda dilbilim alanında çeşitli çalışmalar baş göstermeye başladı ve edinilen tecrübeler üç farklı akımı beraberinde getirdi:

1.1. Dilin Kökeni Hakkında Dinî Görüşün Canlanması

Eski Ahit'te anlatılan Babil kulesi hikâyesine göre, tüm insanlar büyük tufandan sonra bir tek dil konuşuyordu. Fakat zamanla Babil'e gelip yerleşen insanlar kibirlenerek Tanrı ile yarışmak istediler ve güçlerini ifade edecek, göğe kadar ulaşacak bir kulenin inşasına giriştiler. Bu durum karşısında gazaba gelen Tanrı önce Babil kulesini yerle bir etti ve sonrasında da bir daha bir araya gelip işbirliği yapamasınlar diye insanların dillerini çoğaltarak insanları dünyanın dört bir yanına dağıttı (Eski Ahit: Tekvin, XI, 1-9).

Coğrafi keşiflerin sonucunda Atlantik'i geçen Avrupalılar, farklı kıtalarda birbirinden ayrı dillerin konuşulduğunun farkına vardı ve konuyla ilgili araştırmacılar arasında kaynak dili problemi yeniden gündeme gelmiş oldu. Böylelikle XVI. yüzyılda kaynak dil arayışı yeniden hız kazandı. Adem'in konuşmuş olduğu kaynak dil hangisiydi? Hz. İsa'nın konuştuğu

Samirice mi, Kaldece mi, İbranice mi, Çince mi yoksa Arapça mı? Bu arayış içerisinde olan dilbilimcilerin aklını kurcalayan bir diğer sorun da kaynak dilin bulunması halinde bu dilin nasıl tanınıp bilinebileceğine ilişkindi. Bu amaç doğrultusunda “kâh geriye doğru, Âdem’in konuşmuş olduğu dili yeniden keşfetmeye çabalayarak, kâh ileriye doğru, Âdem’in dilinin yitirilmiş kusursuzluğuna sahip olacak bir akıl dili kurmayı hedefleyerek” (Eco, 2009: 18) XVIII. yüzyılla birlikte mükemmel bir dil olma iddiası taşıyan Esperanto gibi masa başında oluşturulmuş yapay lisanlar ortaya çıkmaya başlamıştır (Pei, 1956: 164).

1.1.1. Sapir’de Dilin Kökeni Sorunu

Sapir’in, dilin kökeni sorunuyla ilgili görüşlerini 1907 yılında yayımlamış olduğu *Herder’de Dilin Kökeni*¹ adlı yüksek lisans tezinde buluruz. Tezinde XVIII. yüzyılın gündeminde olan konuyla ilgili kuramların değerlendirmesini yapan Sapir konuya ilişkin kendi düşüncelerinin de ipuçlarını sunmaktadır.

Sapir bu çalışmasında üç ayrı kuramı mercek altına alır. Bunlardan ilki Eski Ahit’te anlatılan dilin Tanrı tarafından insana bahşedildiğine yönelik teolojik görüştür. Bu inanışa göre, Tanrı yarattığı her canlıya Adem’in bir isim vermesini dilemiş ve bunun sonucunda da Adem yaratılmış olan her bir varlığı kendi başına adlandırmıştır (Eski Ahit: Tekvin, II. 18-20). Ancak vahiy gibi Tanrısal unsurları devre dışı bırakarak insan kaynaklı bilgi ve değerleri esas alan beşercilik (İ *humanism*) odaklı bir dünya tasavvuruna sahip Sapir bu kurguyu benimsememiş, iman edenlerce bir bilgi kaynağı olarak kabul edilen vahyi yararsız bulmuştur. Ayrıca ona göre, dil gibi yüksek medeniyet unsurlarının ilkel insanın hünerine bırakılmış olduğunu kabul etmek makul bir yaklaşım değildir (Sapir, 2008: 68-69).

Sapir’in bir diğer karşı çıkışı ise Condillac’ın natüralist temelli duyumsalcı kuramına yöneliktir. Bu kurama göre, ilkel insan beslenme, korunma ve üreme gibi gereksinim ve isteklerini karşılayabilmek için kendi içinde duyumsadığı duygularının heyecanını dışa vurabilmek adına, bunları

¹ *Herder’s Ursprung der Sprache*

ifade etmeye yardımcı olan tutku ıgıllıklarına ve onlarla aynı görevi gören çeşitli gösterge, davranış ve vücut hareketlerine başvurmuştur. Böylece insanlar arasında kurulan içgüdüye dayalı karşılıklı ilişkilerin sonucunda, ilk başta kullanılan belirsiz sesler zamanla defalarca yinelenerek tanımlı hale gelip sembol niteliği kazanmış ve daha ileriki safhalarda hafızanın etkin kullanımıyla muhakeme gücünün de gelişmesiyle bu sesli sembollerin kullanımında yetkinleşerek dillerini zenginleştirmişlerdir (Condillac, 2003: 113-115). Dilin kaynağının bu şekilde basit içgüdüsel refleksif ifadelere dayandırılarak insanın akli yönünün hesaba katılmaması Sapir açısından bu kuramın zayıf noktasıdır. Böyle bir mekanistik görüş hayvani içgüdüler ile insanın akli gücü arasında bir sınır çizgisi çekememekte ve dolayısıyla da insan ile hayvan arasındaki farkı belirleyememektedir (Sapir, 2008: 70-71).

Sapir'e göre, dilin kaynağını acı ve haz gibi farklı iki uç durumu ifade eden duyumlarımıza dayandıramayız. Sınıflandırıcı olması yönüyle sistemleştirici bir donanım olan dilin kaynağı içgüdüler değildir. Dil tamamıyla içgüdüsel bir süreç olarak görülüp basite indirgenemez. Sapir'e göre düşüncelerin ve duyguların iletişimi ayrı ayrı şeylerdir. Düşüncelerin iletişimi bilinçli olup kasıtlı bir kavramsal seçimi gerektirir. Sembolik olmayan duyguların iletişimi ise duygusal enerjinin taşması olup duyguların bilinçsiz, içgüdüsel bir ifadesidir ve bu şekilde ancak çok genel duygular ifade edilebileceğinden iletişimin kurulması da güçleşir (Sapir, 1921: 3). Lisan sembolik ve anlatımsal (İ *expressive*) unsurların bir araya gelerek oluşturdukları bir bütündür (Sapir, 1933: 159).

Lisanın menşeinin tek mi yoksa birçok kökene mi dayandığı [tartışmalarına] değinecek olursak, öyle görünüyor ki, bir beşerî yapı olarak dil (yahut bazıları ona bir beşerî 'yeti' [demeyi] tercih ederse) ilk başta ırk tarihinde gelişim göstermiştir. Dilin tüm bu karmaşık tarihi kendine özgü kültürel bir olaydır (Sapir, 1921: 164).

Sapir'in son itirazı ise Rousseau'nun sözleşme kuramıdır (İ *contract theory*). Bu kurama göre uygarlık öncesindeki doğal yaşama halinden birlikte yaşamaya geçiş sürecine gelindiğinde, rastgele seçtikleri işitsel

semboller aracılığıyla düşünce alışverişinde bulunarak iletişim kurmayı amaçlayan insanlar dili konuşmaya başlamışlardır (Rousseau, 1990: 109-111). Bildirişim amacıyla iletişim kurma zorunluluğuna dayanan bu kurama Sapir'in karşı çıkış nedeni ise dilin henüz olgunlaşmadan bir iletişim aracı olarak kabul edilmesindeki anlayışta yatmaktadır. Sapir'e göre üst düzey bir yeterlilik gerektiren dilin ilk başlangıçta bir iletişim aracı olarak kavranması mümkün görünmemektedir (Sapir, 2008: 70).

1.2. Karşılaştırmalı Dilbilimin Doğuşu

Dil ailelerini belirlemek amacıyla başlatılan ve karşılaştırmalı bir yöntem izlenerek yürütülen çalışmalar dilbilimin doğuşuna zemin hazırlamıştır (Sapir, 1929: 207). Karşılaştırmalı dilbilimin kurucusu kabul edilen Franz Bopp (Jespersen, 1921: 47), birçok dil ve lehçeler bazında gerçekleştirdiği karşılaştırmalı fonetik çalışmalarla (Bopp, 1885: 13) farklı lisanlardaki seslerin birbirlerine göre olan benzerlik, farklılık ve etkilerini tespit etmiştir. Sonrasında ise Bopp, bu seslerin kendi aralarındaki çekim özelliklerini sesteş ve eş anlamlı sözcüklere uygulayarak başlangıçtaki Hint-Avrupa dilinde var olduğu düşünülen ortak köklerin formlarını yeniden kurma (*İ reconstruction*) yöntemiyle oluşturmuştur. Böylelikle, araştırmaya tabi tutulan her bir sesin geçmişten günümüze taşıdığı etkiler, en son biçimleriyle, meydana çıkarılmıştır. (Müller, 1887: 199).

Tablo 1. Bazı Germen Dillerinde Yer Alan Eş Anlamlı Sözcükler Arasındaki Fonetik Benzerlikler

	İngilizce	Flemenkçe	Almanca	Danimarkaca	İsveççe
<i>Man</i>	mən	Man	man	man?	man
<i>Hand</i>	hənd	Hant	hant	hən?	hand
<i>Foot</i>	fut	vu:t	fu:s	fo:ʔð	fo:t
<i>Finger</i>	ˈfɪŋr	ˈviŋer	ˈfiŋer	ˈfɛŋʔər	ˈfiŋer
<i>Hause</i>	haws	Høys	haws	hu:ʔs	hu:s
<i>Winter</i>	ˈwɪntr	ˈwɪnter	ˈvɪnter	ˈvɛnʔdər	ˈvɪnter
<i>Summer</i>	ˈsʊmr	ˈzo:mer	ˈzomer	ˈsɔmər	ˈsɔmar
<i>Drink</i>	drɪŋk	ˈdrɪŋke	ˈtrɪŋken	ˈdregə	ˈdrika
<i>Bring</i>	brɪŋ	ˈbrɛŋe	ˈbrɪŋen	ˈbrɛŋə	ˈbrɪŋə
<i>Lived</i>	lɪvd	ˈle:vde	ˈle:pte	ˈle:vəðə	ˈle:vde

Kaynak: Bloomfield (1956: 299).

Diller arasındaki biçimsel (İ *morphological*) benzerliklere ek olarak sözdizimsel (İ *syntactic*) benzerliklere de dikkat çeken Bopp incelemeleri sırasında felsefi gramer akımının etkisinde Gottfried Hermann ve Silvestre de Sacy gibi dilbilimcileri takip ederek cümlenin öğelerini özne (İ *subject*), yüklem (İ *predicate*) ve varlık bağlacı (İ *copula*) olmak üzere üçe ayırmıştır. Diğer iki dilbilimci gibi Bopp da varlık bağlacını özne ve yüklemi birbirine bağlayan, bir lisandaki fiillerin hepsinde içerilmiş olan tüm fiillerin ayrılmaz bir parçası, yani ana fiil, olarak kabul etmiş ve daha sonraki dilbilim incelemelerinde, her lisanda temele aldığı varlık bağlacını ortaya çıkarmaya yönelik bir saplantıya kapılmıştır:

Fiil, terimin en sınırlı anlamıyla, konunun yükleme bağlandığı bir söz parçasıdır. Bu tanıma göre, yalnızca bir fiil var olabilir ve bu fiil varlık bağlacı olarak adlandırılır. [Söz konusu] bu fiil, Latince'de esse, İngilizce'de to be fiilidir. Yunanca ve Latince'ye benzer bir dil yapısı, tam bir mantıksal önerme nevinden bu bir tek fiil tarafından ifade edilebilir. Buna rağmen, konunun yükleme bağıntısını ifade eden bu söz parçası, ki bu fiilin karakteristik işlevidir, genellikle tam olarak atlanmış veya anlaşılmıştır (Jespersion, 1921: 48-49).

Yeniden kurma yöntemi, hem yakından ilişkili lisanlardaki seslerin özdeşliğini veya sistematik temsilîyetini belirten bir formül, hem de seslerin geçmişine ait biçimlerine erişip tarihsel süreçteki gelişimini izlememizi sağlayan bir çizelge görevi görmektedir (Bloomfield, 1956: 302-303). Ayrıca bu yöntem lisanların birbirlerinden nasıl türediğine ilişkin bir soyağacı (İ *family tree*) da sunmaktadır (Bloomfield, 1956: 311). Bopp'tan sonra Grimm, Bopp'un açıklama getiremediği bazı ses değişimlerini (A *die Lautverschiebung*, İ *sound shift*) ele alıp kök dildeki seslerin ne şekilde değişerek günümüze ulaştığı ve şu andaki Germen dillerinde şekillendiği konusuyla ilgili teorik boşlukları incelemeye koyulmuş ve literatürde kendi adıyla anılan² fonetik kurallara bağlamıştır (Jespersion, 1921: 41-43). Ari (İ *Aryan*) kökene dayanan ulusların tarih içindeki değişim

² Grimm yasaları

çizgisine yönelik bir açıklama modeli sunması, Hint-Avrupa kök diline ulaşmaya yönelik bu yöntem ve çalışmaların bir diğer sonucudur. Bu yöntem sayesinde, Hint – Avrupa dil ailesi içinde yer alan ulusların özellikleri hakkında ve eriştikleri düşünülen uygarlığın durumuna dair kanıt oluşturabilecek veriler elde edilebilir (Müller, 1864: 244-245).

1.3. Lisanlardan Farklı Olarak Yapay Bir Bilim Dili Oluşturma Çabası

Arzu ettiği şeylere erişebilmek için insanın evrensel güçleri (İ *cosmic power*) anlayıp onlarla irtibat kurma isteği *gnostik* iletişimin metafizik temelini oluşturur. Mistik gücü olduğuna inanılan belirli nesne ve durumlar aracılığıyla, Tanrısal sözcükleri kullanarak onları harekete geçirme düşüncesi, insanları evren ve onun sahip olduğu güçlerle lisan arasında bağlantı kurmaya yöneltmiştir (Sapir, 1963f: 353).

Matematik temelli bir âlem tasavvuru sunan Pythagorasçı öğretiyeye göre (Aristoteles, 1928c: I, 985b), karşıtlıklardan meydana gelen âlemdeki düzeni ve birliği sağlayan bir uyum (Y *harmonia*) vardır (Aristoteles, 1928c: I, 986a; Kranz, 1976: 31). Böylesi bir düzenin içinde yer alan küre şeklindeki gök cisimlerini yöneten bir akıl bulunduğundan bu varlıklar birbirleriyle uyum içinde kalarak döngüsel bir hareket gerçekleştirirler ve gerçekleştirdikleri bu hareketin sonucu olarak da birtakım sesler çıkarırlar. Evren bu şekilde uyumlu sesler çıkarıp konuşmasına rağmen herkes onun dilini anlayamaz (Kranz, 1976: 31, 34). Karşıt güçlerin dengesine dayalı birlikten oluşan evrenin yapısını (Weber, 1938: 23) ve dilini anlayabilmenin ölçütü işitilebilir sembollerin bilimi olan müzikle bulunabilir (Kranz, 1976: 34). Dolayısıyla müzikal ifadelerdeki oran ve değişimleri aritmetiği oluşturan karşıtlıklara dayalı sayı sembolizminin ahengiyle açıklayabilen filozoflar ancak evrenle iletişim kurup onun hakkında bilgi sahibi olabilir (Aristoteles, 1928c: I, 985b - 986a; Kranz, 1976: 95).

Herakleitos'a göre, felsefe evrenin konuşmalarını dinleyebilip anlamlandırmak ve sonrasında da dile getirmektir. Bu nedenle hem *logosa* kulağımız olmalıdır hem de kendimizi çok dikkatli bir şekilde dinlememiz gerekmektedir. Çünkü kendimizi dinlediğimizde evreni dinlemiş oluruz (Kahn, 1979: sf. 29, frg. I). Kendi üzerine katlanarak bilgece (Y *sophon*)

düşünmeye yönelen ve böylece hakikate ulaştığına inanan Herakleitos'a göre (Kranz, 1976: 51), evrenin küçük bir modeli (İ *micro-cosmos*) olan insan (Capelle, 2011: 97) bilgeliğin kaynağı durumundaki aklını kullanarak sahip olabileceği derin bir kavrayışla akıştaki karmaşayı anlamlandırıp birliğe dönüştürebilir ve bu yolla elde ettiği düşünceyle sezgisel bilgiye (Y *gnosis*) ulaşarak hakikatin kapısını aralayabilir³. Böylece temelleri kozmik düzenin yapısına dayanan ve zıtların birliğini teşkil edecek biçimde tasarlanan diyalektik sistem aynı zamanda doğru düşünüp derin bir kavrayış elde edebilmenin de ana yöntemini sunmaktadır (Türker, 2002: 30).

Var olan her şey logosa uygun olarak düzenlendiğinden (Kranz, 1976: 48), bilgiyi ifade etmenin aracı olan dil de bu durumun doğal bir sonucu olarak Tanrısal yasanın (Y *teios nomos*) belirlemiş olduğu kural ve sınırlar çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Dilin sahip olduğu bu doğal düzen beraberinde adlandırma işleminin de gerek logos ve gerekse de var olanların doğasına uygun olarak gerçekleştirilmesi zorunluluğunu getirmiş (Herakleitos, 2005: 30) ve böylece de *tabiatçı dil kuramı* meydana gelmiştir. Söz konusu bu kurama göre, âlemde var olan düzen dile de yansımıştır (Başkan, 2003: 24).

Evrenin yapısının rasyonel izahı, Plotinus'un da felsefesinin ana sorunsalını oluşturmaktadır. Ona göre, evren akıl ve ruh sahibi olduğundan canlıdır ve hareket eder. Evrendeki her varlık birbirine bağlıdır ve kendilerine *Bir* tarafından verilmiş olan görevi yerine getirmekle yükümlüdürler. Bu nedenle her bir varlığın işaret ettiği bir anlamı vardır (Plotinus, 1930: 96).

“Şeyler işaretlerdir.” (Plotinus: 1930: 624) ama bu işaretlerin anlamları açık olmadığından ima ettikleri anlamlara herkesçe erişilemez. Yalnızca bu işaretleri okumasını bilen bilge kimseler, herkes tarafından erişilemez olan gayb alanını temaşa edebilir (Plotinus: 1930: 624-625). Böylece tüm şahsi ruhların temelinde bulunan ve evrende sonsuz sayıdaki şekiller aracılığıyla kendini gösteren âlemin evrensel ruhuna (L *psuke tou kosmon*) ulaşma amacına erişilmiş olunur (Weber, 1938: 105). Ayrıca

³ Akıl ve varlığın biçim ve hareketi birbiriyle örtüştüğünden insan akli varlığı anlayabilir sonucuna ulaşmıştır.

evrensel aklın bir parçası olduğundan bu türden sembollerle dolu olan evreni okuyabilip ondaki düzen ilkesini kavrayabilen ve semboller arasındaki ilişkileri makul temellere dayandırarak kurabilenler gündelik hayatta meydana gelebilecek olaylar hakkında da sezgi sahibi olup tahminde bulunabilirler (Plotinus: 1930: 96).

Bazı iletişim kuramlarının metafizik zeminini teşkil eden evrenin gizemli ses ve görüntülerle dolu olduğu inancı İslam kültürüne de yansımıştır: “Göklerdeki ve yerdeki her şey durmadan Allah’ı anar.” (Kur’an, 59: I). Kuran-ı Kerim’de ‘ayet’ sözcüğünün *sureleri meydana getiren sözler* anlamının yanında *işaret* anlamında da kullanılmış olduğu düşünülebilir (Türker, 2010: 306). Kuran’ın ilk emri olan “Oku!” (Kur’an, 96: I-V) ayetinin, kutsal kitaptaki sözlerin yanı sıra evrende yer alan her türlü şey ve olayı birer işaret olarak anlamaya çalışıp onlardan bir sonuç çıkarma yönünde telkinde bulunduğu ifade edilebilir (Türker, 2010: 306).

Kepler ile karşımıza çıkan, Tanrı tarafından dünyanın matematiksel uyum yasalarınca düzenlendiği görüşüne ek olarak, evrenin hangi dille konuştuğunu anlama yönündeki Galileo’nun çalışmaları, Pythagoras’tan o zamana dek sunulan kuramlara yeni bir boyut kazandırmıştır (Koyre, 1989: 131). Galileo optik biliminde yaptığı çalışmalar sonucunda geliştirdiği teleskopları aracılığıyla gökyüzünü daha ayrıntılı bir şekilde gözleme fırsatı bulmuş ve bu durum ona evrende tekrar eden olayları tespit ederek matematiksel formüllere dönüştürme imkânı vermiştir. Bu sayede mekanik bir doğa anlayışı sunan Galileo, âleme matematiksel bir düzenin egemen olduğunu düşünür. Ona göre, kendi akli potansiyeli çerçevesinde doğanın sırlarını çözmeye girişen insan, evrenin işleyişinin farklı bir dilde kodlanmış olduğunu ve geometrik şekillerle matematiksel bağıntıların göstergelerle dolu olan evrenin gizemini çözmeye yarayan anahtarlar sunduğunu fark etmiştir (Burt, 1925: 64-68). Diğer bir ifadeyle, evren bir kitaptır ve fiziksel gerçekliğin keşfedilmesi aşamasında evrendeki her bir gösterge geometrik biçimler ve matematik yasalar uyarınca okunmalıdır. Bu nedenle de bizlere evreni tanımlayacak bir bilim dili kurulmalıdır (Koyre, 1989: 47, 108-109).

Galileo ile birlikte fizik gerçekliğin matematik dile tercüme edilebilmesiyle modern bilimin amacı, matematik bir kesinlikle doğanın

işleyişini saptamak ve formüle etmek olmuştur. Bu gelişmelerin ışığında ilerleme kaydeden teknolojiyle beraber artık modern bilime ivme kazandıran güç doğaya efendilik etme düşüncesidir: “Bilim önemli bir kuvvet olarak, Galileo ile başlar.” (Russell, 1962: 11).

2. BÖLÜM

DİL VE BİLİM İLİŞKİSİ

2.1. Eski ve Modern Çağ Biliminde Hakikate Ulaşma Çabası

‘Sevgi, sevmek’ gibi anlamlara gelen *philéō* ile ‘bilgelik, bilim, hikmet’ anlamlarının karşılığı olan *sophía* sözcüklerinin birleşiminden meydana gelen *philosophía* kelimesi ‘bilgelik arayışı’, ‘bilgi sevgisi’ ve ‘bir konunun sistematik işlenişi’ gibi anlamlara gelmektedir (Peters, 2004: 289-290, 342). İnsanın çevresinde olup bitenlere mana verip bir sistematik oluşturma çabasıyla başlayan felsefe, çokluğu birliğe indirgeyerek hakikati bulma amacıyla ortaya çıkmıştır. Aklın denetiminde düşünme⁴ ilkesiyle işleyen felsefede doğayı anlama ve hakikate ulaşma isteği eski ve modern çağlarda farklı biçimlerde tezahür etmiştir.

Eskiçağda Platon idealciliği (Platon, 1902b: frg. 81-86) ve Aristotelesçi akılcılık (Aristoteles, 1928a: 99b-100b), modern çağda ise Descartesci akılcılık (Descartes, 1899: 19) ve Locke deneyciliği (Locke, 1999: 19, 78-79) olarak başlıca iki kutba ayrılmış bilimsel geleneğin dayanakları ve yöntemleri farklı olsa da varmak istedikleri amaç kesin bilgidir. Klasik felsefede genel-geçer bilgi anlamındaki ‘episteme’ye (Peters, 2004: 107) ulaşma olanağı veren bilim yöntemi olarak mantıkta doğruluktan anlaşılan şey, aklın yasalarına uygun çıkarsamaların yapılmasıdır. Modern dönemde keşfedilmeyi bekleyen değişmez, daimî, herkes için ve her yerde bir olan kesin bilgiyi elde etmenin yolu ise mekanistik yöntemlerle işleyen ve matematik bir dille ifade edilen fizik bilimidir.

Salt düşünceler yoluyla sabit akli kavramlara, tanımlara ve tüm bunların neticesi olarak da hakikate ulaşmak antikçağ felsefesi açısından insanın ereği olarak görülmüştür. Kuramsal yapıları itibariyle bütüncül (İ *holistic*) felsefi sistemler olma özelliği taşıyan antik çağ düşünme geleneğinde dil, düşünce ve varlık özdeşleştirilme eğilimindedir. Dilin

⁴ Bir düşüncenin en temel doğruluk ilkesi onun kendi kendisiyle çelişmemesidir (Kant, 1855: 115). Fizik yasaları nasıl fiziki gerçekliğe uyuyor ise düşüncelerimiz de aklın temel düşünce yasalarına uyduğu ölçüde gerçektir.

mantıksal temelleri de bu noktada varlık ile düşüncenin özdeşliğinde yatmaktadır. Parmenides'e göre, düşünme varlığı temele alıp ona dayandığından var-olmayanı düşünmek mümkün değildir (Kranz, 1976: 63). Bu nedenle ancak var olan düşünülebilir (Kranz, 1976: 64) ve düşünceler dil aracılığıyla ifade edilebilir (Türker, 2002: 27). Düşünceleri bir yargı ortaya koyacak biçimde dile getiren ifadelerde varlık ile düşünce bir varlık bağlacıyla birbirine bağlanmakta (Capelle, 2011: 119) ve böylelikle tüm yargılarda varlık anlamı içerilmektedir (Kranz, 1976: 61-62; Türker, 2002: 27). Dil, düşünce ve varlık arasında kurulan ilişkilerin sonucu olarak dil düşünceyi, düşünce de varlığı yansıtır tezine ulaşılmıştır.

Evrenin sonsuz çeşitliliğinde bir düzen arayışı eskiçağ felsefesinden bu yana filozofları meşgul etmiştir. Fiziksel gerçeklik problemi karşısında, doğayı anlama ve açıklamada evrensel dayanaklar oluşturabilmek için işe dilin kendisinden başlamak gerektiği görüşü, dil konusundaki görüşlerin de başlangıcını oluşturmuştur. Varlık, düşünce ve dil arasındaki mükemmel bir bakışma dayanan bu görüşler özü itibariyle dilin yapısının çözümlenmesiyle varlıkların incelenebileceğini, aksi halde bir belirsizliğin doğacağı inancını içermektedir. Adların nesnelere doğasını yansıttığı tezini savunan (Platon, 1902a: frg. 390) ve dilin kaynağı konusunda temel tezleri özetleyen Platon'un *Cratylus* adlı eseri bu bakımdan dil felsefesi literatürünün başlangıcı sayılmıştır.

Varlık – düşünce – dil bakımından dolayı, gerçekliğin araştırılmasında dilden kaynaklanan zorluklardan sakınmak gerekir. Nesnelere doğasını araştırırken doğru adları kullanmak, aynı zamanda doğru işleyen bir akla sahip olmak anlamına gelir. Doğru adlandırmanın anlaşılabilirlik açısından gerekliliği (Platon, 1921: 218c) ve iyi işleyen bir akla sahip olmak bakımından (Platon, 1921: 227b) dilde belirsiz, çokanamlı ve mecazi terimlerden kurtulmak gerekir. Böyle bir dil, evrenin kesin bilgisini açıklayan yasaların ifadesini de mümkün kılar. Klasik mantıkta, kavramların hangisinin konu, hangisinin yüklem olacağını belirlenmesiyle ilgili olan kategoriler teorisi bu nedenle anlam türlerinin açıklanmasıyla başlamaktadır (Aristoteles, 1908: I, 1-2; IV, 5-6).

Klasik ve modern felsefenin varmak istediği hedef olarak varlığı anlama isteği ortak; ancak bunu gerçekleştirirken uyguladıkları yaklaşımlar farklıdır. Klasik felsefede canlı bir varlık olarak algılanan doğa merak ve hayret içerisinde hayranlıkla gözlemlenir ve bu gözlem verileri biçimsel mantığın yöntemlerince bir sonuca bađlanırđı. Modern felsefede ise keşfetme duygusunun teşviki ve güç isteğiyle mekanik bir yapı olarak algılanan doğaya egemen olma düşüncesi hâkimdir. Modern felsefede bilim yapmanın yöntemi deney, ifade aracı ise matematik dildir (Koyre, 1989: 107).

Modern dönemde insan-doğa ve insan-insan arasındaki ilişkilerin açıklanmasında değerler alanının dışına çıkarak, felsefede metafizikten uzaklaşma çabası ve sorunu vardır. Çünkü modern dönemle birlikte evren paradigmasında değişiklik meydana gelmiş ve pek çok metafizik inanç terk edilerek mekanik olarak işlediği kabul edilen evrendeki olayların rastgele bir biçimde seyrettiği tezi hâkim olmaya başlamıştır. Bilhassa dünyevileşme (İ *secularism*) ve beşercilik (İ *humanism*) hareketlerinin belirtileriyle somutlaşan bu durum, dini esas olarak almış bir ideoloji ile dünyevileşme arasındaki egemenlik mücadelesi olarak açıklanabilir. Dünyevileşmeyle birlikte, felsefenin amacı olan ‘okluktaki birlik’ ilkesinin içeriğinde de değişiklik meydana gelmiş, öncesinde ‘okluktaki birlik’ aşkın bir varlığa dayandırılırken modern dönemle birlikte bu ilke akılda temellendirilir olmuştur.

Maddecilik-Mekanikcilik dünyatasavvuru çerçevesinde yaşayıp eyleyen biriin karşılaşılan tekmil olaylar, ilkece, bilinmeğe açıktırlar. Zaman ile mekân bağlamında tesbît olunamayan, ölçülüp biçilemeyen ne varsa, ilkece, inanca taallûk eder. İnanca taallûk eden ne varsa, yine ilkece, saçmadır, dolayısıyla da kale alınmağa değmez. Zaman ile mekân bağlamında tesbît olunabilen, ölçülüp biçilebilen, giderek kişinin yararına açık görünenler, doğrudan doğruya yahut dolaylı olarak duyulara konu olanlardır. şu durumda duyularötesi yahut duyudışı olduğu iddia olunanlar, lâfigüzâf, böylelikle de abestirler (Duralı, 2010: 87).

2.2. Modern Dönem Felsefe ve Biliminde Dilden Kaynaklanan Sorunlar

Dilin gevşek ve disiplinsiz kullanımı yanlış düşüncelere sebebiyet verdiğiinden (Reichenbach, 2000: 19), epistemolojik sorunların dilin kendisi ve kullanımıyla ilişkilendirilmesi modern dönem felsefesinde önemli bir yer tutar. "... sözcükler zaman zaman gelişimimi engellemiş ve günlük dilin deyimleri neredeyse hata yapmama neden olmuştur." (Descartes, 1901a: 231-232) sözleriyle dilin kesin biçimliliğine vurgu yapan Descartes bilim ve daha genel anlamıyla felsefe yapmada yanlışmanın önüne geçmek için terimlerin birbirlerinden açık ve seçik olarak ayırt edilmesi konusunda uyarıda bulunmuştur (Descartes, 1945: 91-92). Zira Descartes'e göre "Hatalarımızın bir başka kaynağı da düşüncelerimizi, onları kesin bir biçimde ifade etmeyen sözcüklere atfetmemizdir." (Descartes, 1901b: 332). Descartes'in bu görüşü, modern dönemin sonlarına doğru konuşma dilinden bağımsız bir bilim dili fikrini doğurup evrilmiştir. Russell'e göre, kullandığımız gündelik dil, fizik biliminin verilerini açıklamakta yetersiz kalmıştır (Russell, 1962: 78).

XVII. yüzyılda Descartesçi akılcılığa bir eleştiri olarak ortaya çıkan deneyci filozof Locke de *An Essay Concerning Human Understanding* adlı yapıtının üçüncü kitabını dil sorunlarına ayırmıştır. Locke'ye göre, kavramların ifadesi aşamasında felsefi iletişim kesin, belirli ve net sözcüklerin kullanımını gerektirir. Locke zihnin doğru bilgiyi arayışı sırasında sözcüklerin yetersiz kalmasının nedeni olarak uzlaşımaya dayalı oluşturulan kavramların anlamlarının sınırlandırılmaması, dolayısıyla da kavramsal sınıflamaların net bir şekilde yapılamaması sonucunda sözcüklerin düzensiz, belirsiz, özensiz, bulanık ve açık - seçiklikten uzak kullanımından kaynakladığının altını çizer (Locke, 1741: III, 76-77).

Konuşma dilinden bağımsız bir matematik dil arayışı Reichenbach'ın şu sözleriyle özetlenebilir: "Matematiksel ispat en yüksek doğruluk ölçütlerini karşılayan bir bilgi yöntemi olarak her zaman yetkin bir örnek sayılmıştır." (Reichenbach, 2000: 22). Modern dönemle birlikte artık doğa olaylarının gözlemlenmesiyle yetinilmemiş, doğa olayları ölçülerek aralarındaki nedensel ilişki belli nicel formlara dönüştürülmek istenmiştir.

Ancak bu amaca ulaşma yolunda geleneksel mantık kullanışsız kaldığından nicel formların ifadesine imkân tanıyan ve açıklık – seçiklik özelliklerine sahip bir yöntem olarak benimsenen (Descartes, 1945: 9) matematik dile geçilmiştir.

Aranan bilim dilini yaratmak amacıyla matematik ve dil arasındaki ilişkiler XVII. yüzyılda belirgin bir inceleme konusu haline getirilmiş ve bir önceki bölümde de ifade etmeye çalıştığımız gibi, yapılan çalışmaların bilimsel gösterimini (İ *scientific notation*) sağlamak bakımından, evren kitabına uygun bir bilim dilinin peşine düşülmüştür. Leibniz’e göre bilimsel dil, cebirsel ve sembolik bir sistem olmalıdır. Kesinliğe dayanan tanımlamalardan elde edilebilecek matematik formlarının her şeye uygulanabileceğini ve uygulanması gerektiğini düşünen Leibniz, düşüncenin hesabın (İ *calculus*) farklı formlarına uyarlanabileceğini kabul eder. Yanılmanın önüne geçebilmek için hesaba indirgenip orada çözümlenen düşünceler, cebirsel dilin temeli olan evrensel abecedden (L *characterica universalis*) oluşan bir dizgeyle sembolleştirilebilir (Boutroux, 2009: 34-36).

2.3. Matematik Kesinlikte Evrensel Bir Dil Meydana Getirme

Bilim vâkıâ (İ *fact*) çeşidinden meydana gelen olayların ispatlanmasıyla (İ *demonstration*) ilgilenir. Bilimsel yasaların oluşturulup ifade edilebilmesi bakımından, deneye tabi tutulan olgular ölçülere dayandırılmalıdır. Kuramsal bilimdeki ‘neden?’ sorusuna ek olarak, deneye dayalı bilimdeki ‘nasıl?’ sorusuna yanıt oluşturan bu ölçüler matematiksel sembollerle ifade edilir. Böylece gözlem yerini deneye bırakmış ve klasik felsefedeki nitel kavramlar terk edilerek deney nicel ölçüye bağlanmıştır. Vâkıâların matematik bir dille açıklanmasının sonucunda mekaniğe dayalı fizik biliminin doğuşuna sahne olan bu gelişmeler klasik felsefeden modern felsefeye bir köprü oluşturur (Duralı, 2010: 91).

Bilginin dış dünyada insandan bağımsız olarak hazır bulunan ve bir özne tarafından keşfedilmeyi bekleyen bir form olduğu düşüncesi, beraberinde, o formu keşfetmeye müsait ve modern felsefenin içine sürüklendiği kesinlik saplantısına da yanıt veren bir gereksinimi ortaya çıkardı. Modern bilimin ihtiyaçlarını karşılayacak bilim dili doğa kitabında

(*İ book of nature*) yazılı olan sembolleri okumaya elverişli olmalıydı. Belirsizlikleri ortadan kaldıran, tek anlamlı, gerçekliği bire bir yansıtan ve evrensel nitelikli olması düşünülen bu bilim dili matematik dildir.

Gerçek akıl yürütme ve doğa bilgisi matematikle elde edilebilir (Bacon, 1902: 119). İdeal bilim dilinin peşine düşen modern dönem filozoflarına göre, evreni bizlere tanımlayabilecek bir matematik dil kurulmalı ve söz konusu bu dil doğanın keşfine olanak tanıyan cebir üzerine temellendirilmelidir. Galileo'dan itibaren matematiğin fiziksel gerçekliğin temeli kılınması fikri (Koyre, 1989: 48), matematikle biçimlenen modern bilim, klasik rasyonalizm ile deneye dayalı modern empirizmin birleşmesinden doğan hipotetik-dedüktif metottan güç almıştır:

Matematikselsel metod en belirgin ifadesini, klasik fiziğin, yani Newton fiziğinin bir özelliği olarak gelişen "nedensellik" kavramında bulmuştur. Fizik yasalarını matematiksel denklemlerle ifade mümkün olduğundan, fiziksel gerekliliğin, matematiksel gerekliliğe dönüştürülebileceği sanılmıştır... Böylece matematiksel yasanın kesinliği fiziksel olaya geçirilmiş olur. "Doğanın kitabı matematiksel dilde yazılmıştır." Galileo'nun bu sözü daha sonraki yüzyıllarda onun tüm beklentilerini de aşan bir biçimde doğruluğunu göstermiştir. Doğa yasaları, gereklilik ve evrensellik özellikleriyle matematiksel yasaların yapısını taşır.

Matematikselsel yasa yalnız olguları düzenlemenin değil, öndeyinin de bir aracı olmuştur; fizikçiye ilerde olacak olguları kestirme gücü sağlanmışır. İndüktif akıl-yürütme ile ulaşılan basit genelleme, hipotetik-dedüktif bu gücüyle karşılaştırıldığında son derece yetersiz kalır. Bu gücün kaynağı nedir? Yanıt açık görünmüştür; doğada tüm olup bitenler arasında matematiksel ilişkilerle dile getirilmeye elverişli sıkı bir düzen olmalıdır. Bu düzen "nedensellik" diye belirlenmiştir (Reichenbach, 2000: 83).

Gözlemlenen olaylar arasındaki ilişkilerin nedensel yasalarla örülerek formüllere dökülmesinin sonucunda varılan hipotezler uygun çıkarımlarda

bulunmaya olanak tanımıştır (Reichenbach, 2000: 81). Böylelikle de modern bilim bir kudret kaynağı haline dönüşmüştür (Russell, 1962: 88).

2.4. Geometri ve Mekanikteki Gelişmeler

Kavramların birlik ifade edecek biçimde bir araya gelmesine önerme denir. Önermelerin doğruluk değerinin ölçülebilmesi için önermede yer alan kurucu unsurların belirlenebilir (İ *determinable*) türden olması gerekir. Belirlenimcilik ilkesi (İ *the principle of determinism*) evren hakkındaki açıklamaların sınanabilirliğini şart koşmuştur. Doğanın işleyişini matematik ve mekanik yasalarca belirleme yolunda Galileo ile kullanıma sokulan bu ilke Descartes ile güç kazanmış ve Newton'nun doğa felsefesinin de temelini oluşturmuştur. Bu durumun sonucu olarak da felsefi ve bilimsel çalışmalarda doğa olayları dikkate alınmıştır: “Bizim işimiz duyulur etkilerin nedenleriyle ilgilidir.” (Newton, 1803b: 10).

Doğa felsefesinde evrenin işleyişine yönelik çeşitli açıklamalar geometrik biçimler ve hareket kavramı üzerinden tasarlanmıştır (Jeans, 1943: 12): “Geometrinin felsefi yanları, her çağda egemen felsefe akımlarına yansımaktan geri kalmamıştır. Bu nedenle, felsefenin gelişmesi geniş ölçüde geometrinin gelişmesinden etkilenmiştir.” (Reichenbach, 2000: 110). Eskiçağ mekaniğinde cisimler hareketsiz kabul edilmiştir. Bir cismi hareket ettirici herhangi bir etken bulunmadığı sürece cisim hareketsiz kalır. Bir cismin hareket edebilmesi için onu hareket ettirici bir devindiricinin var olması şarttır (Jeans, 1943: 105-107). Eskiçağ mekaniğinden farklı olarak, Newton mekaniğinde ise hareket kavramı farklı bir şekilde ele alınmıştır. Newton'ın *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica*'da belirttiği ilk yasa uyarınca, cisimler uzamda ya sükûnet ya da hareket halindedir. Dışarıdan herhangi bir etkiye maruz kalmadığı sürece sükûnet halindeki cisimler hareketsizlik durumuna, hareket halindeki cisimler de aynı hız ve yönde daimî olarak devinmeye yönelik içkin bir kuvvete sahiptir (Newton, 1803a: 14).

Batı düşüncesinde XIX. yüzyıla kadar egemenliğini korumuş olan Euclid geometrisi temelde paralel aksiyomuna dayanır. “Bu aksiyoma göre, bir doğru dışındaki herhangi bir noktadan o doğruya bir ve yalnızca bir

paralel doğru çizilebilir.” (Reichenbach, 2000: 99). XIX. yüzyılda ise kurduğu kendi geometri sisteminde paralel aksiyomuna yer vermeyen Bolyai, Euclid-dışı geometrilerin başlatıcısı olmuştur: “Bir doğru dışındaki herhangi bir noktadan o doğruya birden fazla paralel doğru vardır.” (Reichenbach, 2000: 100). Diğer yandan, Euclid geometrisi üç boyutlu bir uzay tasarımı sunmakta; ama hareket halindeki cisimlerin gözlemlenir durumlarını tasvir etme konusunda uygun bir çalışma alanı sağlayamamaktadır. Bunun için dördüncü bir başka boyuta ihtiyaç vardır: zaman (Jeans, 1943: 117). Eklemlenen boyutlar farklı uzay sistemleri meydana getirdiğinden, bu durum, evrensel ve değişmez olduğu sanılan matematiksel ilkelerin sabit gerçeklikler olmadığını ortaya çıkarmıştır. Yani, gözlem ve gerçekliğin deneye tabi tutulması aşamasında ortaya çıkan ölçüm sorunları, uzayın insan algısının zorunlu bir biçimi olmadığını göstermiştir (Boll, 1991: 113). Böylelikle Euclid-dışı geometriler kesinlik yerine olasılıklar üzerinden işlem yapan yeni bir bilimsel anlayışın inşasına zemin hazırlamış, doğanın tek-biçimli olarak kabul edilışinden çok-biçimliliğe geçişı başlatan kuramsal çalışmaların da temelini oluşturmuştur. Bu süreç daha sonraki zamanda Newton mekaniğinin çöküşüne doğru bir yol izleyecektir.

2.5. Modern Atom Kuramı

Felsefenin esasını varlık konusu oluşturur ve varlığa ilişkin tecrübeler felsefe yapmanın temel yöntemini belirler. Varlığa ilişkin düşünce tarzının değişmesi etkisini diğer bilim dallarında da gösterir: “Bütün felsefe bir ağaç gibidir; kökleri metafizik, gövdesi fizik ve bu gövdeden büyüyen dallar da diğer tüm bilimlerdir.” (Descartes: 1901b: 292). Modern dönemde kesin bilgiyi elde etme uğruna girişilen aşırılıklar XIX. yüzyılın sonuyla birlikte bilimi tam bir şüphe içerisine düşürmüştür (Russel, 1962: 223).

Newton’a göre, bilimsel yasalar algılanır durum ve olaylara dayanmalı, kesin olarak doğrulanır ve matematiksel olarak da formüle edilir özellikler taşımalıdır. Bilim matematik ve deneysel yöntemlerin birleşiminden meydana gelir: “Bilim doğal dünyanın işleyişinin kesin

matematiksel formülasyonudur.” (Burt, 1925: 223). Bu temel yöntem çerçevesinde işleyen klasik mekaniğin yasaları XIX. yüzyılın sonuna kadarki süreçte insan algısına konu olan dünyayı (İ *men-sized world*) açıklama ve bu dünyada meydana gelen veya gelebilecek değişiklikleri öngörmeye başarılıydı. Ancak aynı klasik mekanik, atom-altı parçacıklarının keşfedilmesiyle birlikte ilgisini bu alana yoğunlaştıran deneysel fiziğin çalışmalarına elverişli değildi. Dolayısıyla klasik mekanik modern atom kuramının konum, hız ve enerji ölçümleri sorunları karşısında başarısız oldu (Jeans, 1943: 123-124).

Atom-altı dünyanın işleyişi incelenirken elektronların atom içindeki hareket ve hızları üzerine incelemeler yapılır. Bu incelemeler sırasında, elektronların söz konusu bu etkinlikleri ışık ışını (İ *photon*) kullanılarak saptanmaya çalışılır. Bunun için de elektronun üzerine ışık ışını tutulur ve elektrona çarpıp ölçüm aletine yansıyan ışık ışınından nicel veriler elde edilir. Ancak bu işlemin yürütülmesi sırasında ölçüm sorununa yol açan bir sıkıntı meydana gelmektedir. Elektronun kütlesi oldukça küçük ve ışık ışınının etkisine açık olduğundan, elektron üzerine çarpıp ölçüm aletine gelen ışık ışını incelenen elektronun konum ve hızını değiştirici etkide bulunur. Heisenberg ölçme sırasında meydana gelen bu hatalardan dolayı bir elektronun konum ve hızını aynı anda tam bir kesinlikle ölçmenin olanaksız olduğunu belirsizlik ilkesiyle (İ *Heisenberg's principle of uncertainty*) açıklamış ve ölçümlerdeki hata payını hesaplamıştır (Jeans: 1943: 168-169).

Bir kişi elektronun konumu ve hızı hakkında, Newton mekaniğinde olduğu gibi, konuşabilir ve bu nicelikleri gözlemleyip ölçebilir. Buna karşın [aynı] kişi rastlantıya dayalı yüksek bir doğrulukla her iki niceliği eş zamanlı olarak saptayamaz. Aslında, bu iki belirsizliğin ürünleri, parçacığın kütlesi tarafından bölünmüş Planck sabitinden daha az olarak dönüştürülmemiştir. Benzer bağıntılar diğer deneysel durumlar için formüle edilebilir. [Bu bağıntılar] genellikle belirsizlik bağıntıları ya da belirlenemezlik ilkesi olarak adlandırılır (Heisenberg, 1971: 44).

Böylelikle belirlenimcilik, nedensellik ve süreklilik gibi temel ilke ve dayanaklarını kaybeden Kartezyen epistemolojinin zayıflamasıyla belirlenimci olmayan olasılık kuramı (*İ theory of probability*) güç kazanmaya başlamıştır. XIX. yüzyılın sonuna doğru bilimde beliren bu tıkanıklığı çözmek için XX. yüzyılın başında kuantum kuramı geliştirilmiştir. Kuantum kuramı atom, atom-altı dünya ve ışımaya konularıyla ilgilidir. Atomun yapısında bulunan elektronların yalnızca parçacık (*İ particle*) olarak değil, aynı zamanda dalga (*İ wave*) olarak da incelenebileceği fikri modern atom kuramının başlıca çalışma alanını meydana getirir. Kuantum mekaniğine göre dalga ve parçacık, atomu meydana getiren iki farklı öge değil, aynı atomun iki farklı tezahürüdür (Jeans, 1943: 133). Duyu organlarımız tarafından sınırlandırılmış gerçekliğimize duyusal bağımlılığımız olsa da gerçekliğin farklı görünüşleri vardır. Dalga kuramına göre, aynı atom-altı parçacıkları aynı anda, birden fazla noktada bulunabilir veya birden fazla parçacık uzamda aynı anda, aynı noktada konumlanabilir. Bu kapsamda yapılan çalışmaların sonucunda atom-altı dünyada düzenli ilişkiler ve sabit yörüngeler ağının bulunmadığı anlaşıldı ve böylelikle nedensellik ilkesinin yerini modern fizik kuramında belirlenemezlik ilkesi (*İ the principle of indeterminism*) almıştır (Jeans, 1943: 153). Dalga kuramı ve ihtimaliyet yasalarının temelini meydana getiren bu belirlenemezlik durumu geleneksel mantığın özdeşlik, çelişmezlik ve üçüncü halin imkânsızlığı yasalarını işlevsiz kılmıştır (Reiser, 1935: 55-60).

Elektronların doğru konum ve hızından kesin şekilde söz edilemeyeceğinin anlaşılmasıyla modern dönemin epistemolojisine yön veren kesin bilgi anlayışı çözülmeye uğramaya başlamıştır. Sorgulanan unsurun sınır çizgileri belirsiz olduğundan, yani söz konusu bütünlük tam olarak determine edilemediğinden, XX. yüzyılın bilgi anlayışı izafiyetçi bir anlayışla istatistik bilimi üzerinde şekillenmiştir. İçinde hata payı bulduran ölçüm sonuçlarıyla elde ettiğimiz kısmi doğa bilgisini kullanarak araştırdığımız bütüne ilişkin kesin bir çıkarım gerçekleştiremeyiz. Bunun yerine, ihtimaliyet derecesi saptanabilir, muhtemel öngörülerle yargılarımızı oluşturabiliriz (Boole, 1854: 244). Bir

gerçekliğe ilişkin kesin bilgiden söz etmek olanaklı görülmediğinden, artık yalnızca ihtimaliyeti yüksek istatistiki veriler hakkında değerlendirme yapılabilir. Bu değerlendirme aşamasında, istatistiki verilerin olasılığı entropi (İ *entropy*) kavramıyla belirlenir. Olasılık teorisindeki düzensizliğin ölçüsü olan entropi arttıkça bilginin kesinlik derecesi düşer. Bu gelişmelerin sonucunda ortaya çıkmış olan siberetik (İ *cybernetics*) biliminde olası kayıpların kontrol edilmesi amaçlanır (Wiener, 1982: 34).

2.6. Bilimde Kesinlik Arayışına Karşı Olarak Sapir - Whorf Hipotezi

Hem eski hem de modern dönem felsefe geleneklerinde gerçekliğin aranışına ilişkin uğraşlarda insana ait bilişsel süreçler (İ *cognitive process*) devre dışı bırakılmıştır; ancak bilginin meydana getirilmesinde bilişsel süreçlere ilişkin koşullar önem taşımaktadır. Bilgi insan ile doğa arasındaki bir uzlaşım meselesidir. Eski ve modern dönemde olduğu gibi bilgi artık insandan bağımsız, dış kaynaklı ve tabii gerçeklikle ilgili olarak değil; aksine, insana bağımlı, insanın bilişsel etkinliğine dayalı ve dilsel görelilikle ilgili olarak tasarlanmaktadır. XX. yüzyılda, modern fizik teorisinin sunduğu belirsizlik ortamında, bilim bir dil sorunu olarak ele alınmıştır; çünkü bilgi gibi dil de insan ve dünya arasındaki etkileşimden biçim kazanır (Heisenberg, 1971: 96-97). Kendisini meydana getiren yapısal özellikleri ve boyutları kapsamında biçimlenen geometrik sistemler uzayı nasıl kendi referans noktalarından betimliyor ise her bir dil de kendi gerçekliğini sahip olduğu form ve sınıflandırma araçlarıyla resmetmektedir: “Bir dilden diğerine geçmek, psikolojik olarak, bir geometrik sistemin müracaatlarından diğerine geçmeye benzer.” (Sapir, 1963e: 153).

XX. yüzyıl bilimi dilin gerçeklikle öznel teması çerçevesinde şekillenen bir disiplindir. İşte bu çerçevede, gerçeklik ve bilgi konularındaki sorun bağlamında, Sapir - Whorf hipotezinin dil görüşü anlam kazanmaktadır. Sapir – Whorf hipotezine göre, bilgi insandan bağımsız olarak ele alınamaz. Çünkü bilgi, dile biçim veren sınıflandırma mekanizmalarına bağlanmak zorundadır. Akıl gerçekliğin keşfedilip anlaşılmasında bağımsız bir merci olmayıp dile bağımlıdır. Herhangi bir dili kullanan öznelerin bilişsel paradigmasıyla ilişkilendirilen bilgi,

oluşturulduğu dil içinde, bilişsel süreçlerle uyumlu hale getirilmelidir. Bizler anadilimizin sunduğu gerçekliğin birer gözlemcisi durumunda bulunduğumuzdan doğa araştırmasına girişen hiçbir birey, doğayı olduğu gibi salt gözlem verileriyle tasvir etmeyi başaramaz. Çünkü araştırmacının düşünme ve doğayı ele alıp yorumlama çabası zorunlu olarak dilinin kendisine sunduğu görelilik tarafından biçimlendirilir:

Böylelikle yeni bir görelilik ilkesiyle tanışmış oluyoruz, dilsel arka planları benzer olmadıkça ya da bir şekilde ayarlanmadıkça tüm gözlemciler açısından aynı fiziksel kanıt aynı evren resmine yol açmaz (Whorf, 1959ç: 214).

Çağertesi (İ *postmodern*) dönemle birlikte evrenin sonsuz çeşitliliğine tek-biçimli ve kesin bir düzen getirme düşüncesinden çok-biçimliliğe geçiş sağlanmış ve bu durumun bilime yansması olarak da artık bilimde çok-seslilik kendini duyurmaya başlamıştır. Tek bir gerçekliğin bulunmadığının, bunun yerine çok sayıda gerçekliğin var olduğunun anlaşılmasıyla evrensel bilgi kavramı tartışmaya açılmıştır. Sapir – Whorf hipotezine göre, gerçeklik denilen şey dil tarafından oluşturulur ve her dilin kendine özgü bir gerçeklikler dünyası vardır. Dil zihnimizin ufkunu sınırlandırıp biçimlendirir ve her bir dil gerçekliğin temsilîyetini kendi açısından sunar.

Zihnin gerçeklikle duyuşsal teması sonucu her bir dil içinde meydana getirilen mikrokozmetik yapı kendine özgü bir nitelikler toplamına bürünür. Her bir dil gerçekliği kendi penceresinden yorumlar. Dil kendi yarattığı gerçekliği zihne yansıttığından dünyayı algılama biçimimiz dilden etkilenir ve zihin böylece dilin işleyişine teslim olur. Beynimiz sözcüklerin rehberliğinde işleyişini gerçekleştirir (Vendryes, 2001: 39). Dilin gerçekliği tasnif edişî, onu kullanan bireylerin gerçekliği nasıl algılayacağıının resmidir. Bu nedenle de semantik ve sentaktik boyutları çerçevesinde lisan içerisinde biçim kazanmış düşünce diğer lisanlara uymayabilir. Bu durum bizi her bir bilgi ve gerçekliğin o dilin kendi sınırları içerisinde bir anlam taşıdığı sonucuna götürür. Bu nedenle de düşüncenin veya hakikatin

evrenselliği XIX. yüzyıldan itibaren sorgulanabilir hale gelmiştir. Yani önemli olan yalnızca gerçekliğin keşfedilmesi değil, söz konusu gerçekliğin dilin kod ve sınıflandırmalarına uygun olarak uyarlanmasıdır. Çünkü çok boyutlu olan gerçekliği bir tek dilin standardına indirgeyemeyiz. Dolayısıyla XX. yüzyıla kadar geçerliliğini korumuş olan insan aklının birliği tezinin dayanakları böylelikle sarsılmaya başlamış ve mantıkçıların savunageldiği dil–düşünce-varlık özdeşliği de önceki dönemlerdeki hâkimiyetini kaybetmiştir. Gerçekliği bire bir yansıtan hiçbir dil yoktur.

Doğal mantık bir dilin fenomenlerinin kendi konuşanlarına ait olduğunu görmez. [Bu fenomenler] büyük ölçüde bir arka plan karakterine bağlıdır ve böylelikle bu fenomenler eleştirel bir bilincin ve doğal mantığı yayan konuşanın denetimi dışındadır. Bu nedenle, doğal bir mantıkçı olarak herhangi biri akıl, mantık ve doğru düşünmenin yasaları hakkında konuştuğunda, [mantıkçı] kendi dilinin veya dil ailesinin bir arka plan karakterine sahip saf dilbilgisel olgularıyla birlikte bir adım ilerleme eğiliminde olmaktadır. Ama [mantıkçının diline ait bu dilbilgisel olgular] bütün dilleri kapsayan bir evrensellik ifade etmez ve hiçbir şekilde aklın ortak özü anlamına gelmez (Whorf, 1959ç: 211).

Sınıflandırma biçimlerinin esnekleşmesi ve kesin sınırların ortadan kalkmasıyla birlikte epistemoloji dil felsefesine evrilmeye başlamıştır. Bu yeni yapılanma içerisinde dil bir tür bilgi edinme aracı olarak görülür. Böylelikle, bir araya getirici ve sistemleştirici bir faktör olarak dil disiplinlerarası çalışmalara açılmıştır. Fakat dile biçilen bu yeni rolde dikkat edilmesi gereken bir husus vardır. Dil aracılığıyla gerçekliğin çözümlenmesi aşamasında öngörölmüş kavramlaştırmalar yapan aksiyomatik yöntemden uzak durmak gerekmektedir.

.... var olan bilimsel kavramlar daima gerçekliğin yalnızca çok kısıtlı bir parçasını kapsar ve [gerçekliğin] henüz anlaşılmamış diğer parçası namütenahi kalır. Ne zaman bilinenden yola çıkarak bilinmeyene erişmeye çalışsak [gerçekliği] anlayabileceğimizi umarız; fakat biz aynı zamanda 'anlama' sözcüğünün yeni bir anlamını da öğrenmek

zorundayız. Şunu biliyoruz ki, herhangi bir anlama, nihayetinde, doğal dil üzerinde temellenmek zorundadır, çünkü yalnızca [doğal dil vasıtasıyla] gerçekliğe temas ettiğimize emin olabiliriz ve bu nedenle doğal dil ve onun temel kavramları hususundaki herhangi bir şüphecilik hakkında şüpheli olmak zorundayız. Dolayısıyla, bizler bu kavramları her zaman kullanıldıkları gibi kullanabiliriz. Bu şekilde modern fizik kapısını, insan akli ve gerçeklik arasındaki ilişki bakımından, muhtemelen daha geniş bir görüş açısına açmaktadır (Heisenberg, 1971: 172-173).

XX. yüzyıl biliminin ihtiyaç duyduğu şey hiçbir şekilde sınırlandırılmamış bir zihin yapısıdır. Böyle bir zihin ancak esnek ve değişebilir sınıflandırmalarla keşif yapabilir.

3. BÖLÜM

DİL VE DÜŞÜNCE İLİŞKİSİ

3.1. Dilin Öğeleri

Dilsel iletişimde söyleme ile anlama süreçleri birbirlerinin tersi yönünde gelişir. Konuşan tarafından konuşmanın üretilmesi bütünden parçaya yöneliktir. Konuşan, zihnindeki düşünceyi iletişime konu edebilmek için öncelikle düşüncesine uygun cümleleri ve ardından da bu cümlelere uygun sözcükleri seçer. En son olarak da sözcükleri oluşturan sesleri bir araya getirerek düşüncesinin içeriğini şekillendirir. Bu bilişsel süreç konuşmanın anlamlandırılması aşamasında ise parçadan bütüne yönelik bir seyir izler. Dinleyen sırasıyla algıladığı seslere uygun olarak sözcükleri ve sözcüklere uygun olarak da cümleleri anlamlandırmakta, böylece iletilmek istenen düşünceyi kavramaktadır (Morris, 1996: 268).

Sapir lisanın öğelerini ses, sözcük ve cümle olmak üzere üçe ayırır (Sapir, 1921: 24-25). Dilin temel özelliklerinden biri, iletişilebilir düşünce ve duyguların ifadesine olanak tanıyan bir fonetik semboller sistemi olmasıdır. Ancak dil, konuşma organları tarafından üretilen seslerin salt birleşiminden meydana gelen basit mekanistik bir sistem olarak değerlendirilemez. Dilde anlamlı yapıları meydana getiren belirlenmiş ve sınırlı sayıdaki ses dizilerinin bilinçdışı seçimi psikolojik etkenlere dayanır (Sapir, 1933: 155). Dil biyopsikososyal bir sistemdir. Bu nedenle, dilin yalnızca mekanistik yönüyle ilgilenen; fakat psikolojik boyutunu göz ardı eden karşılaştırmalı dilbilim çalışmaları dillerin duyuşsal özelliklerini anlaşılır kılmaktan uzaktır (Sapir, 1925: 37).

Birçok temel ses farklı dillerde ortak olarak kullanılır; ancak dillerin kendi ses dizim kuralları çerçevesinde şekillenip psikolojik bir değer kazanan ses ve ses bileşimlerinin meydana getirdiği her bir etki o dilin kendisine özgüdür. Bu özelliğiyle sesler bir dili diğerinden ayıran temel ölçüttür. (Sapir, 1921: 55-56).

Bireyin duygu ve düşünceleri anadilinin birbirinden farklı psikolojik değere sahip ses ve ses bileşimlerinin üzerine inşa edilir (Sapir, 1921: 43).

Duygu alanımızın içinde yer alan bu seslerin zihnimizde farklı derecelerde duygusal çalkantı meydana getirici özelliği vardır. Bu sesler aracılığıyla oluşturulan sözcüklerin iletlediği ‘duyuş derecesi’ (İ feeling-tone) de birbiriyle ilişkili belli birtakım çağrışımların yaratıcısı, zevk ve acı gibi duyuların da üreticisi olması bakımından duygu ve düşüncelerin belirleyicisidir (Sapir, 1921: 41).

Dilleri meydana getiren sesler birbirinden çok küçük farklarla ayrılmıştır. Bu sesler bireyler tarafından, kendilerinin dahi farkında olmadıkları yüksek düzeydeki bir alışkanlıkla kullanılır. Bir yabancı dili öğrenmeye niyetlenen kişinin, o dilin içine tam olarak nüfuz edememesinin nedeni sesler arasındaki bu ufak ayrımları çözememesinden kaynaklanır (Sapir, 1921: 44; Sapir, 1963g: 47-48).

3.2. Dil ve Gerçeklik

İnsanın zihin dünyasının biçimlenişine ilişkin bir açıklama modeli sunan Gestalt kuramında, parçalar arasındaki dinamik ilişkilerden oluşmuş bir biçim olan bütünü, parçalarının toplamından farklı ve bağımsız bir yapı olduğu düşünülür. Birey bütünü parçalarına ayrıştırarak değil, kendi bütünlüğü içinde algılar. Algı bir tür örgütlemedir. Birey algıladıklarına inanç, değer, ihtiyaç ve tutum gibi kendi öznel süreçlerini katarak gerçekliği yeniden örgütlemektedir. Zihin algıladığı duyumsal uyarımları daha anlamlı hâle getirmek için onları organize etmekte ve onlara yeni bir form kazandırmaktadır. Bu nedenle aynı fiziksel çevrede bulunan kişilerin çevreyi yorumlamaları ve dolayısıyla da tepkileri farklılıklar göstermektedir (Senemoğlu, 2007: 240, 242, 247-249).

Gestalt psikolojisi bana zihin hakkında, zihinsel alandaki biçimlenimlerin önemine dair, önemli bir doğru keşfetmiş gibi görünüyor. Aynı zamanda, Gestaltçı psikologlar ellerinde mekaniksel, deneysel ve kişisel [olmak üzere], hâlihazırda geniş bir konu alanına ait, geliştirilmeyi bekleyen çok sayıda veri bulundurmaktadır ki bu verilerin çoğu belli başlı olarak hayvan düzeyinde geçerlidir. Biçimlendirici ilkeyi insan hayatını anlamaya yönelik uygulamaya teşebbüs ettiğimizde, dikkati doğrudan

kültürel ve dilsel (kültürün bir parçası) [unsurlara] çekeriz, özellikle ikincisine, insan düzeyindeki fevkalade biçimlendiriciliğin mükemmel bir alanı olan [dile] (Whorf, 1959c: 41).

Doğa tek parçalı bir bütün (Whorf, 1959ç: 215; Whorf, 1959a: 240) olmasına karşın, bu bütün, dil mekanizmasının sınıflandırmalarına bağlı kalınarak anlaşılır. Sembolik değeri olan ifade birimleri ve bunların nasıl düzenleneceğine ilişkin kuralları bulunan, birlik özelliğine sahip sistemlere dil denir (Türker, 2010: 311). Dilin sözvarlığı içerisindeki “kavramlar belirli insanları, nesnelere yahut olayları sınıflandıran zihinsel kategorilerdir” (Morris, 1996: 271). Bu bakımdan, insan gerçeklik algısını kazanabilmek için bir sınıflandırma aracı olan dili kullanmaya gereksinim duyar.

İnsan, nesnelere varlığını ancak onları adlandırarak kavrayabilmiştir. Dünya, düşünce düzlemine aktarıldığında bir karışıklıklar bütünü olmaktan çıkar. Çünkü bilgi, her nesneyi içinde boğulduğu kütleden çekip çıkararak bu karışık bütüne düzen getirmek, onu anlaşılır kılmak demektir (Vendryes, 2001: 21).

Doğada gösterilebilecek fizik gerçeklikler sınırsız olmasına karşın sözcük hazinesi en zengin dillerin olanakları dahi her gerçekliğe ayrı bir ad vermek bakımından sınırlıdır. Dolayısıyla her somut gerçekliği ayrı sözcüklerle ifade etmeye kalkışmak mümkün değildir. (Sapir, 1921: 88). İşte bu noktada doğanın yorumlanarak parçalara bölünmesi (Whorf, 1959d: 137) ve bu bölümlenmeye uygun olarak da dilin belli bir biçime sahip olmayan doğaya form kazandırması (Whorf, 1959d: 141) ihtiyacı ortaya çıkmaktadır.

Organize bir bütünlük olan doğa ve toplum yaşamının anlaşılmasına imkân veren araç olması yönüyle dil, gerek doğa ve toplumun kendi içindeki gerekse de birbirleriyle olan ilişkilerinin örgütlenmesini nasıl sağlayabilir? Sapir konuyla ilgili olarak şunları söyler:

Dil 'sosyal gerçekliği' anlaşılır kulan bir kılavuzdur. Dil genellikle sosyal bilim öğrencilerinin temel bir uğraşı olarak düşünülmemesine karşın, [dil] sosyal sorunlar ve [onların] oluşumu hakkındaki bütün düşüncelerimizi güçlü bir şekilde koşullandırır. İnsanoğlu, genellikle anlaşıldığı gibi, yalnız başına ne fizik ne de sosyal gerçeklikler dünyasında yaşayabilir; [insan] ancak, çoğu zaman, toplumun ifade aracı haline gelmiş belli bir dilin kudreti dâhilinde [hayatını idare eder]. Herhangi birinin, haddizatında, dile başvurmadan gerçekliği uyarladığını, iletişim ve düşünceye ilişkin özgül sorunların çözümüyile ilgili dile ikinci dereceden bir anlam atfettiğini hayal etmek oldukça büyük bir yanılsamadır. İşin aslı şudur ki 'gerçek dünya' büyük ölçüde grubun dil alışkanlıkları üzerine bilinçsizce inşa edilmektedir. [Hiçbir] dil aynı sosyal gerçekliği tasavvur etmesi bakımından yeterince [birbirine] benzemez. Farklı toplumların içinde yaşadığı dünyalar muhtelif dünyalardır, [bunlar] yalnızca farklı göstergelerin ilişitirildiği aynı dünya değildir (Sapir, 1929: 209).

İnsan zihninde belirli bir düzenlilik vardır. Dilin en baştaki görevi bilinci işleyip ona belli bir şekil kazandırmaktır (Whorf, 1959a: 239). Diller doğayı farklı biçimlerde bölümlenmekte (Whorf, 1959ç: 208), gerçekliği ayrı şekillerde sınıflandırmaktadır (Whorf, 1959ç: 210). Bunun doğal sonucu olarak da birey dilinin kendisine sunduğu olanaklar doğrultusunda evreni algılar. Algılanan bu gerçeklikler sembolleştirmeler kanalıyla düzenleyici bir güç olan zihin üzerine kodlanarak inşa edilir (Whorf, 1959ç: 213). Bu bakımdan dil, sınıflandırıcı bir ilke olması açısından kavramları düzenleyen bir kuvvettir.

Dilbilimciler çok sayıdaki dilin büyük ölçüde farklılık gösteren yapılarını eleştirel biçimde ve bilimsel olarak inceleyebilir duruma geldiğinde, onların müracaat zemini genişledi; onlar şimdiye kadar evrensel olduğu düşünülen fenomenlerin değişime uğradığını ve [fenomenlerin] kendi düzenleri içinde oldukça değişik manalara geldiğini tecrübe etti. Her dilin arka planını meydana getiren dilsel sistemin (başka bir deyişle dilbilgisinin) yalnızca düşünceleri dile getirmek için [kullanılan] bir

vasıta olmadığı; bundan ziyade, [dilsel sistemin] kendisinin düşüncelerin şekillendiricisi olduğu, bireyin zihinsel etkinlikleri için, [bireyin söz konusu] izlenimlerinin çözümlenmesi ve hafızasındaki zihinsel malzemelerinin birleştirimi yararına bir izlenim ve kılavuz görevi gördüğü neticesine varıldı. Düşüncelerin biçimlenişi bağımsız, eski tabirde akli, bir işlem değildir, aksine [bu işlem] belirli bir dilbilgisinin parçasıdır ve [bu işlem] farklı dilbilgileri arasında belli miktarda farklılıklar gösterir. Biz doğayı anadilimiz tarafından belirlenmiş çerçevede dâhilinde parçalarına ayırarak inceleriz (Whorf, 1959ç: 212-213).

Kavramların düzenlenmesi her dilde aynı şekilde gerçekleşmemektedir. Yaşama düzeninin bir parçası olarak incelemeye tabi tutulan dilin (Başkan, 2003: 173) yapısı olgusal gerçekliği belirler ve böylelikle dil insan düşüncesine de biçim verir. Belirli bir coğrafyada yaşayan insanlar, içinde buldukları fiziksel gerçeklikleri olduğu gibi değil, dillerinin kendilerine sunduğu şekilde algılamaktadır. Bu nedenle de aynı gerçeklikler dünyası, birbirinden farklı lisanlar konuşan toplumlarca farklı biçimlerde kavranacaktır (Whorf, 1959a: 235). Zihin, dil ve gerçeklik konuları üçgeninde oluşturulan bu tez dil felsefesi literatüründe dilsel görelilik kuramı (*İ the theory of linguistic relativity*) kapsamında değerlendirilir:

Dillerin, kullanıcılarının zihinsel etkinlikleri üzerinde özel etkilerinin bulunduğunu [savunan] kuram, dilsel görelilik kuramı olarak adlandırılır, çünkü [bu kuram] en azından bazı düzeylerdeki zihinsel etkinliklerin göreliliğini ve dile bağlı olarak meydana geldiğini iddia eder (Carroll, 1978: 126).

Humboldt'a göre, dil yalnızca düşüncenin iletilme aracı değil, aynı zamanda içinde barındırdığı kurucu bir güç olan yaratıcı yaşam ilkesiyle (*A das Lebensprinzip*) düşüncüyü meydana getiren bir etkidir (Akarsu, 1984: 40-42). Bu etken her dilin kendine özgü olan işleyiş yapısını ve dünya görüşünü belirleyerek diller arasındaki temel ayrılıkları da ortaya koyar: "Diller arasındaki gerçek ayırım bir sesler veya göstergeler ayırımı olmayıp

dünya görüşleri (*A die Weltansichten*) arasındaki bir ayrımdır.” (Cassirer, 1980: 117). Nesne ile birey arasındaki ilişkide, her nesnel algıya kaçınılmaz olarak bir öznellik katıldığından, insan nesne karşısında sahip olduğu dünya algısının merkez noktası olarak bulunur. Bu yönüyle dil düşünüş, duyuş ve kavrayış biçimimizi belirler (Akarsu, 1984: 63, 83; Steinberg, 1986: 110).

Dildeki bu ayrımlar, kaçınılmaz olarak, kullanılan dilin yapısının kalıplarınca biçimlenmektedir. Dilimizin kalıpları bizi formu olmayan biçimsiz, düzensiz nesnelere bir form kazandırmaya, gerek duyulan adlandırmaları yapmaya ve nesneye ilişkin alt türleri tespit etmeye zorlar (Whorf, 1959d: 141). Her dilin kendi düzeni vardır ve her şey dilin bu düzeni içerisindeki biçimsel sınırlamalara bağlı kalınarak ayırt edilir (Sapir, 1921: 125).

3.3. Dil, Kültür ve Düşünce

Varlığından haberdar olunan her toplum bir sosyal örgütlenme şekline sahiptir (Sapir, 1963a: 332). Her toplumun kendine özgü bir inançlar sistemi vardır. Toplumların kendine özgü bu inançlar sistemine âdet (*İ mores*) denir. Âdetlerin nesilden nesle aktarılması ise gelenek (*İ tradation*) olarak tanımlanır. Önceki nesillerden devralınan âdetlerin bağlayıcılık özelliği bulunan şu andaki hâline de görenek (*İ custom*) adı verilir (Sapir, 1963c: 365-366). Her toplumun kendine özgü görenekleri vardır ve her toplum kendini teşkil eden bireylerden yaptırım gücü taşıyan bu göreneklere uymasını bekler (Sapir, 1963c: 370).

İnsan var oluşunun manasını belirleyen şey toplumda egemen olan inanç sistemidir. Belirli bir görenek düzenine bağlı bireylerden meydana gelmiş topluluğa (*İ population*) toplum (*İ society*) denir. Bu çerçevede değerlendirildiğinde, kültür toplumun ne yaptığı ve düşündüğüyle ilgili bir kavramken dil ise topluma özgü düşünüş şekli olarak tanımlanır (Sapir, 1921: 233). Kültürün edinilip geliştirilmesinde dil bir ön koşuldur (Sapir: 1933: 155). Çünkü her dilin kendine özgü ve konuşulduğu toplumun hayat tasavvurunu yansıtan bir kavramsal ilişkiler ağı bulunur. Bu bakımdan her kültürün esası, söz konusu o kültürün, kendi dilinde ifade ve anlamını bulur (Sapir, 1933: 156): “Dil tecrübi keşiflerimizde, bir ve aynı zamanda, bize

hem yardımcı hem de engel olmaktadır ve bu yardımcı ve engelleyici süreçlerin ayrıntıları farklı kültürlerin ince anlamları içerisinde saklıdır.” (Sapir, 1933: 157). Bu nedenle Afrika ve Güney Pasifik’teki yerleşim yerlerinde incelemeler yürüten antropologlar, söz konusu bu toplumların dünya görüşlerini açıklamaya girişirken ilk olarak çalışma alanlarını üçe bölümlererek ırk, dil ve kültür arasındaki ilişkileri tespit etmeye girişirler (Sapir, 1921: 221).

İnsan kültürünün öğrencisine ait daha temel sorunlar için, dilsel mekanizmaların ve tarihsel gelişmelerin bilgisi kesin olarak daha önemli hale gelir, tıpkı toplumsal davranışa ilişkin çözümlerimizin daha arıtılmış olması gibi. Bu açıdan, dili kültürün anlaşılması bakımından sembolik bir kılavuz olarak düşünebiliriz. Başka bir anlamda da dilbilim kültürel fenomen araştırmalarında önemli bir yardımcıdır. Birçok kültürel nesne ve düşünce onların terminolojisiyle ilişkili olarak yayılmıştır ki kültürel bakımdan önem taşıyan kavramların dağılımıyla ilgili bir çalışma çoğu kez umulmadık bir şekilde buluşlar ve düşünceler tarihi üzerine ışık tutar. Avrupa ve Asya kültürü tarihi hakkında gerçekleştirilmiş bu tip verimli araştırmaların ilkel kültürlerin yeniden canlandırılmasında büyük yardımı olmaktadır (Sapir, 1929: 210).

Dili kullanım alışkanlığı ile düşünme biçimi arasındaki ilişki otomatik ve bilinçsizce gerçekleşir (Whorf, 1959ç: 207). “Dil ve düşünme alışkanlıklarımız birbirlerinden ayrılamaz şekilde bir ve aynı olarak iç içe dokunmuştur.” (Sapir, 1921: 232). Bir toplumun dili üzerine yapılacak analizler o toplumun gerçeklikler dünyasını kavramak adına bize diğer parametrelerden daha fazla yol gösterecektir. Bir toplumun ve o toplum içinde hayatını sürdüren bireylerin gerçeklik algısını meydana getiren çevresel etkenler sosyal ve fiziksel olmak üzere iki gruba ayrılabilir. Fiziksel etkenler başlığı altında bölgenin coğrafi özellikleri, iklim türü ve bölge insanının ekonomik dayanaklarını oluşturan faktörler değerlendirmeye alınabilir. Diğer yandan, toplumun sosyal hayatını ve bireyin düşünüş tarzını biçimlendiren sosyal etkenlerin başlıcaları ise dinî ve

millî değerler, politik örgütlenme biçimi ve sanat gibi kültürel unsurlardır. Hem fiziksel hem de sosyal türden olan bu etkenler dilin sözcük dağarcığının içerik, imkân ve özelliklerini belirler ve yansıtır (Sapir, 1912: 227-228).

Tümel anlayışı, zaman kiplerinin kullanım şekli, ‘the, der, die, das’ gibi tanımlıklar (İ *article*) aracılığıyla varlıklar üzerine yapılan sınıflandırmalar ve Hint – Avrupa lisanlarında bir söz dizim ilkesi olarak bulunan varlık bağlacı gibi dilbilgisel özellikler dış dünyaya yönelik bakış açımıza birtakım sınırlılıklar getirip bizi doğayı belli pencerelerden algılamaya zorlar (Whorf, 1959d: 137). Çünkü kültür içerisinde tasarlanan düşüncelerin biçimlendirilmesi dilin olanaklarına bağlıdır.

Dil, kültür ve davranış [alışkanlıkları] arasındaki ilişkilerin tarihsel ağları nasıl örülür? Hangisi öncelikliydi: Dilsel yapılar mı yoksa kültürel kurallar mı? Aslında onlar daima birbirlerini etkileyerek birlikte gelişim gösterirler. Ama bu ortaklıkta, dilin doğası, gelişimin esnek ve katı yönelimlerini daha otokratik bir şekilde sınırlandıran bir etkidir. Bu nedenle dil bir sistemdir; yalnızca kuralların bir araya toplandığı bir yapı değil... Dil böylelikle ortak aklı temsil eder... (Whorf, 1959d: 156).

Whorf’a göre, birbirinden farklı gramer yapısına sahip dilleri konuşan bireylerin dünyayı algılayış biçimlerindeki başlıklar gerçek bir ayrılık değil, yalnızca dillerin işleyişinden ortaya çıkan bir farklılaşmadır (Whorf, 1959b: 221). Bu durumu dilsel görelilik ilkesiyle (İ *the linguistic relativity principle*) ifade eden ve gerçekliğin her dilin kendine özgü olarak formüleştirildiğini savunan Whorf’a göre, dil konusunda önemli olan husus, her topluluğun kendi yaşama düzeni açısından hayatını devam ettirebilmek için gerek duyduğu sözcükleri türetebilmesidir (Başkan, 2003: 170). Bu nedenle sözcük sayısı gibi ölçütlerden hareket ederek bir dilin diğerine oranla daha gelişmiş veya geri kalmış olduğunu savunmak doğru olmayacaktır. Aynı konuya dikkat çeken Sapir de bu konuda bir uyarıda bulunmakta ve bu uyarısını “Dilbilim öğrencileri bir dili incelerken asla onu

sahip olduğu sözlükleri yardımıyla tanımlama yanlışına düşmemelidir.” (Sapir, 1921: 234) sözüyle belirtmektedir.

Başka dillerden hiçbir etki almamış bir dil tespit etmek oldukça zordur. Coğrafi ve kültürel yakınlık ile kültürel emperyalizm gibi politik etkiler çerçevesinde birbirleriyle ilişkili hale gelen toplumlardan egemenlik gücünü elinde bulunduranlar kendilerine nispeten daha güçsüz olanları etkisi altına alır. Toplumlar arasında meydana gelen kültürel etkiyi daha sonrasında ilişkili kültürle ilgili dilsel etki takip eder (Sapir, 1921: 205-207). Bu nedenle bir dilin sözcük dağarcığını inceleyerek, hazinesindeki yabancı kökenli sözcükler aracılığıyla, o dili konuşan toplumun hangi kültürlerle ne boyut ve nitelikte bir ilişki kurduğu belirlenebilir (Sapir, 1933: 164).

Peki kültürel etkileşim durumunda bir dil yabancı etkilere nasıl tepki verir? Sözcük alışverişi kapsamında aralarında meydana gelen ilişkide bir dilin diğere vereceği yanıt üç farklı şekilde olabilir: söz konusu sözcükleri reddetme, kendi yapısının özellikleri doğrultusunda tercüme etme veya hiçbir değışikliğe uğratmadan olduğu gibi kendi söz dağarcığına ekleme. Ancak yabancı sözcük alımı, dilde hem yeni birtakım fonetik düzenlemelerle dilin işleyişiyle bağdaşmayan morfolojik değışiklikleri hem de bireylerin dili kullanım alışkanlıklarında yozlaşmaları beraberinde getirir (Sapir, 1921: 210).

Sapir küreselleşmenin etkisiyle, günümüz dünyasında, haberleşme işlemlerinin daha kolay ve sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için, zor da olsa, uluslararası bir dilin varlığını kaçınılmaz bulmaktadır (Sapir, 1963b: 109). Sapir’e göre yalın, kurallı, mantıksal, zengin, mümkün olduğunca türetici, ortalama bir zekâ seviyesindeki herkes tarafından kolaylıkla öğrenebilecek zorlukta, diğere ulusal dillerin mantıksal yapısıyla uyumlu ve bu sayede de tercüme etkinliklerinde bir ölçü olarak kullanılabilir durumda olması gereken böyle bir uluslararası dil başta siyasi, bilimsel ve ticari faaliyetlerde olmak üzere çeşitli alanlarda pratik çözümler sunabilmelidir (Sapir, 1963d: 113). Sapir’in konuyla ilgili bu beklenti ve belirlemelerine karşın Whorf böyle bir hedefi teknik olarak ulaşılabilir bulmamaktadır. Whorf, tüm dünyaya egemen olacak ve insanlar arasında iletişimi sağlayacak evrensel bir dilin kurgulanması amacına uzak

durmaktadır. Çünkü birbirinden farklı toplumların konuştuğu diller arasındaki temel ayırım, sözcükler arasındaki farklılıklarla değil, bu sözcüklerin dünyayı nasıl bölümleyip yansıttığıyla ilgilidir. Başka bir deyişle, bir dili akıcı bir şekilde konuşmak ile onun altındaki işleyiş yapısını çözebilmek farklı şeylerdir (Whorf, 1959ç: 211). Bu noktada başka toplumlarla daha sağlıklı iletişimin kurulabilmesi için yapılması gereken şey, tüm dünyaya hâkim olacak bir dünya dili tasarlamak değil, elden geldiğince farklı dilleri öğrenmek olmalıdır. Yalnızca farklı diller öğrenerek bir insan kendi dilinin yansıtmış olduğu tek-biçimli dünya tasavvurundan çoklu dünya tasavvuruna geçiş sağlayabilir. Elde edilebilecek bu çoklu dünya tasavvuru sayesinde de uluslararası ortak bir akıl geliştirilebilir ve diğer toplumlarla anlaşma düzlemi sağlanabilir (Başkan, 2003: 172).

4. BÖLÜM

DİL VE SANAT İLİŞKİSİ

4.1. Bir İfade Sanatı Olarak Dil

Çevremizde bulunan ve duyu organlarımızca algılayabildiğimiz her şey gerçekliktir. İnsan gerçeklikler tarafından kuşatılmış bir âlemde hayatını sürdürür. Gözleme, duygulanma ve düşünme gibi bilişsel faaliyetlerinin yanı sıra insan aynı zamanda anlam atfeden bir varlık olma özelliğine sahiptir: “Anlam verici varlık olarak insan, değerlerin inşâacısıdır.” (Duralı, 2011: 187). Fakat insan açısından yalnızca doğayı gözleme ve gerçekliği keşfetme yeterli değildir. Bilişsel faaliyetlerin neticesinde varılan sonuçlara anlam atfedip, atfedilen bu anlamların ifade de edilmesi gerekir.

Anlamlandırılan bir varlık olarak insanın, kendilik bilincinin farkına varıp bunu ifade etmek için dili keşfedip geliştirmesi ona oluş-bozulmuş üzerine kurulu dünya düzeninin geçiciliğini aşma olanağı tanımıştır. Dil vasıtasıyla insan kendi kısıtlanmış gerçekliğinin sınırlarını genişletme imkânı bulmuştur. Başlangıçta basit görsel işaretler aracılığıyla giderilmeye çalışılan iletişim kurma etkinlikleri zamanla insanda akılla birleşerek resim yazısını ortaya çıkarmış ve böylelikle iletişim etkinlikleri bir tür sanat halini almaya başlamıştır (Pei, 1956: 27).

Hayatın akışı içinde insanın değerler dünyasını belirleyen anlamlar kültürel evrim sürecinde, dilin de kullanıma sokulmasıyla, kişinin psikososyal bir birey olma bilinci kazanmasında rol oynamıştır (Sapir, 1933: 160). Tepkisel biçimde ortaya çıkan sembolik davranışların bilinçlilik kazanması insanı farklı bir boyut içerisinde yaşatmaya başlamış ve böylece anlamın bilincine varılmasıyla insanda içgüdü kalmamıştır.

Dilde, dinde, sanatta, bilimde insan kendi dünyasını kurmaktan başka bir şey yapmaz. Bu dünya onun kendine özgü yaşantılarını anlamasını ve yorumlamasını, eklemlenip düzenlemesini, birleştirip evrenselleştirmesini sağlayan simgesel bir dünyadır.

.....

İnsan olayında, hayvanlarda olduğu gibi yalnızca bir etkinlik (action) toplumu değil, aynı zamanda bir düşünce ve duygu toplumu da buluyoruz. İşte dil, söylene (mitos), sanat, din, bilim bu daha yüksek toplum biçiminin öğeleri ve kurucu koşullarıdır. Onlar organik doğada rastladığımız toplumsal yaşam biçimlerini yeni bir duruma yani toplumsal bilinçliliğe dönüştüren araçlardır (Cassirer, 1980: 206, 208).

“Her dilin kendisi müşterek bir ifade sanatıdır.” (Sapir, 1921: 240). Günlük dilde kullanılan sözcükler aracılığıyla meydana getirilmesine karşın, olabileceklerin farklı bir yolla ifadesi olan şiir sanatı üstün bir gerçekliktir (Aristoteles, 1959: IX, 1451a - 1451b). Sanat gerçekliği dönüştürmektir. Bu dönüşüm metni meydana getiren dilin sözcüklerindeki kavramlarla ifadelerin yeniden üretilmesi aşamasında gerçekleşir. Böylelikle sanatsal anlatılarda (İ *narrative*) gerçekliğin sınırları aşılır.

Şairler dilin estetiğini formüleştiren sanatçılardır. Bu formüleştirmede ses ve anlam uyumuyla her dilin kendine özgü olan estetik kalıplar kullanılır. Bu estetik kalıplar sesler arasındaki karşıtlık ve benzerlik ilişkisinde temellenir. Bu iki ölçüt kullanılarak ifade güzelliği yaratılır. Dilin ses sistemi (İ *vocalism*), ritmik özellikleri, titreşim (İ *sonority*), vurgu (İ *stres*), akis (İ *echo*) ve perde (İ *pitch*) gibi müzikal çeşitliliği dildeki duyuş derecesini etkileyen etkenlerdir (Sapir, 1921: 241, 246).

Dilin kendisi müşterek bir ifade sanatıdır, bireysel sezgilerin binlercesi üzerinde binlerin bir özeti [olarak]. Bireysellik müşterek yaratımda kaybolup gider, ama [bireyin] kişisel sözü belirli yumuşaklık ve esneklikte bazı izler bırakır ki [bunlar] insan maneviyatının tüm müşterek eserlerinin özüdür (Sapir, 1921: 246).

Edebiyat eserlerinin dokusunda bulunan fonetik, ritmik, sembolik ve morfolojik türden birtakım estetik unsurlar arasında belli oranda bir bakışım oluşturularak ifade gücü yüksek bir metin yaratılabilir. Dilin estetik yönünü

teşkil eden bu nitelikler her dilin kendine özgü olup bu niteliklerin bir başka dile tercümesi yapılamaz (Sapir, 1921: 240).

4.2. Dil, Akıl ve Duygu

Felsefe insanın kendini ve içinde bulunduğu gerçekliği tanınmasına yardımcı olur. Sokrates diyaloglarda soyut kavramların kesin tanımını sorgulamakta, muhatabına sürekli soyut kavramlar üzerinden tuzak ve yönlendirici sorular yönelterek insanın gerçekliğe konuşarak ulaşabileceğini vurgulamaktadır (Laërtius, 1828: II., s. 65, frg. VII). Sokrates'e göre, her dinleme aslında bir okuma ve öğrenme sürecidir. Yani, birinin bir şey öğrenebilmesi, bir başkasının konuşmasıyla çakışık durumdadır. Bu yönüyle Sokrates insanları kendilerini bilmelerine teşvik etmiştir (Weber, 1938: 39).

Latince'de akıl demek olan *intellectus* sözcüğü (Kabağağaç ve Alova, 1995: 314) *interior*⁵ ve *legere*⁶ sözcüklerinin birleşiminden meydana gelir. Yani akıl insanın kendi içini okuduğu bir yapıdır ve düşünce de bu şekilde doğurtulabilir (Platon, 1902b: frg. 81-86). Böylelikle Platon hatırlama kuramıyla (İ *the theory of recollection*) düşünceler arası iletişimin imkânını sınamış ve bu yolla fikir ebeliğine girişmiştir.

İnsan akıl ve gönül olmak üzere iki farklı boyuttan meydana gelen bir varlıktır. Akıl düşüncelerimizin, gönül ise duygularımızın merkezidir. Düşünce ve duygularımızın ait oldukları merkezler farklı olsa da bunlara ilişkin anlamların her ikisi de iletişimin konusudur. Ancak dilde nesnel gerçeklik daha fazla geçerli olduğundan kavramdan yoksun düşünce ve duygulanımlar kendi başlarına evrensel olarak iletişilebilir biçimler (İ *universally communicable forms*) değildir. Bu nedenle de duygularımız kavramlaştırılarak iletişim formuna sokulur.

Düşünce ve duygular doğrudan aracısız olarak iletişime konu edilemezler. Bu nedenle onların farklı vasıtalarla temsilî bir biçimde iletişime konu edilmesi gerekmektedir (Raymond, 1895: 2). Sapir'e göre, konuşma dillerinin sembolik ifadesi duygulanımlarımızın çağrışımlarına temas edemez. Çünkü bu çağrışımlar dilsel ifadelerin altında yatan sezgisel

⁵ L içe ait olan (Kabağağaç ve Alova, 1995: 318).

⁶ L okumak (Kabağağaç ve Alova, 1995: 341).

temellerde (İ *intuitive basis*) düğümlenirler. Dolayısıyla bu derin sembolik alandaki düşünce ilişkilerini ifade etmeye yarayacak araçlar lisanda bulunmamaktadır (Sapir, 1921: 239). Sözcüklerle anlatmaya elverişli olmayan duyguları diğer kişilerin bilincinde uyandırmak için müzik gibi sanat dillerine geçiş yapılır (Sapir, 1918: 167). Sanat dilinde de ifade edilenler düşünce olmasına karşın bunların çoğu seçik olmadıklarından dolayı lisana tercüme edilemez. İnsanın kendi içindeki saf ben duyusundan (İ *introspection*) kaynaklanan soyut ve müphem bu salt anlamların ifadesine resim, müzik, dans, tiyatro, bale gibi sanat dalları yardımcı olur. Bu bakımdan sanat derinden hissedilen anlamların iletişime konu edildiği bir üretim ve paylaşım sürecidir (Leboutillier, 1943: 83-84).

.... sanat bize yalnızca nesnelere kavramlaştırmayı veya kullanmayı değil, onları imgelemde canlandırmayı da öğretir. Sanat bize gerçekliğin daha zengin, daha canlı ve renkli bir imgesini ve gerçekliğin biçimsel yapısı içinde daha derin bir görüş gücünü kazandırır. İnsanın gerçekliğe belirli ve tek bir yaklaşımla sınırlandırılmamış olması doğasının özelliklerindedir (Cassirer, 1980: 161).

Öğrenilmiş kavramlarımız öğrenilmemiş kavramlarımızın üzerine kurulur (Fodor, 1975: 63-79). Bu sayede biçimsiz varlığa şekil veren olasılıklar üzerinde çalışan sanatçılar gerçekliğin sınırını aşarak dilin anlam hazinesini de zenginleştirirler.

4.3. Sanat Dilinde Çeviri Sorunu

İnsan konuşma organları aracılığıyla yaklaşık yüz farklı konuşma sesi üretir ve üretilen bu konuşma seslerinin büyük bir çoğunluğu dünya dillerinde müşterek olarak kullanılır (Eker, 2009: 226-227). Diğer yandan, insanın doğuştan dili kullanma ve dilin kurallarına göre ses ve anlam arasındaki bağı oluşturma yeteneği de bulunmaktadır (Chomsky, 2002: 173-188). Fonetik ve semantik özellikleri bakımdan bir bütün olan dil iki boyuttan meydana gelen bir sistemdir: mekanik ve geleneksel. Mekanik boyut lisanın fonetik kullanım ve yasalarıyla ilgilidir. Lisan çağrışımsal

özelliği bulunan; ancak tek başına herhangi bir anlam ifade etmeyen seslerin anlamlı bileşimler oluşturacak şekilde kurallı olarak bir araya gelmesiyle işler (Sapir, 1933: 156). Geleneksel boyut ise lisanın estetik kullanımına ilişkin olup seslerin kişilerdeki duyuş derecesini belirlemesiyle ilgilidir.

Anadilimizde kullanılan sesler zihnimizde duygusal etkiler oluşturur. Şiir dilinde bizi duygulandıran sözcüklerin düzeni değil, seslerin düzenlenişindeki ahenktir. Dilin fonetik yapısı yüksek (-i, -ş) ve düşük şiddetli (-u, -ı) seslerin homojen harmonisine dayanır. Psikolojik değerleri gözetilerek bir düzen çerçevesinde bir araya getirilen sesler aracılığıyla zihinde belli bir etkinin yaratılması amaçlanır (Sapir, 1921: 241). Bu bakımdan ele alındığında, bağlamı çerçevesinde anlamı anlaşılmasına karşın, Shakespeare'ye ait aşağıdaki dizelerin Türk kültürünün mensubu bir bireyde duygusal dalgalanma meydana getirmesi söz konusu olmayacaktır:

“So long as men can breathe or eyes can see,
So long lives this, and this gives life to thee.”⁷

Bireyler dilbilgisel kurallara uygun olarak kendi kültürel edinimleri çerçevesinde dili söze dönüştürerek kullanıma sokarlar.⁸ Çünkü insanlar konuşur ve yazarken sahip oldukları kişilik, yaratıcılık ve üslup özellikleri çerçevesinde seçme özgürlüğüne sahiptir (Saussure, 1959: 19; Kıran ve Kıran, 2006: 119-120). İnsanların dildeki fonemleri kullanarak, bunlardan, farklı farklı bileşimler üretebilme yetisi vardır. Oluşturulan bu bileşimler konusundaki olasılıklar her lisanın kendine özgü olan fonetik yasaları tarafından belirlenmektedir. Türkçe’de bu bileşimlerin oluşum olasılıklarını belirleyen büyük ve küçük ünlü uyumu kuralları vardır. Örneğin ‘a.y.h.a.n’, ‘m.a.s.a’, ‘b.a.b.a’ ve ‘y.a.z.a.r’ sözcükleri ‘a-a’; ‘ö.l.ç.ü.t’, ‘ö.ğ.ü.t’, ‘ö.z.g.ü.r’ ve ‘ö.y.k.ü’ sözcükleri ise ‘ö-ü’ ses dizilerinden meydana

⁷ “İnsanlar nefes alsın, gözler görsün, el verir,

Yaşadıkça şiirim, sana da hayat verir.” (Shakespeare, 2006: 72-73)

⁸ Saussure dilbilimin konusunu belirlemek amacıyla dil (İ *language*, F *langue*) ve sözü (İ *speaking*, F *parole*) birbirinden ayırmıştır. Dil, sözün (İ *speech*) toplumsallaşmış ve kurallaşmış yönüdür. Dil toplumsaldır ve genel bir uzlaşımından doğmuştur. Söz ise anlatımın farklılaştığı düzlemidir. Dili konuşan bireylerin sayısı kadar olan söz bu yönüyle bireyseldir ve dilin özel kullanımına ilişkindir. Dilbilimin amacı da bu tek tek sözlerden yola çıkarak dile ulaşmaktır (Saussure, 1959: 18-20).

gelmektedir. Ayrıca bu ses dizilerinin arka planında Türkçe'nin kendine özgü müzikal bir ahenk de bulunmaktadır. Yazar ve şairler bir düşünce veya duyguyu ifade ederken ses dizilerinin müzikal özelliklerinden yararlanarak düşünce ve duygu ile ses dizisi arasında bir ilişki kurulmasına özen gösterirler. Dilin sanat boyutuyla ilgili olan bu durum, dildeki duyuş derecesi ve kültürdeki estetik duyarlılık tarafından belirlenir. Bu nedenle de her bir dilin kendine özgü olan bu müzikal doku, yalnızca o lisanı anadili olarak konuşan bireyler tarafından anlaşılıp hissedilebilir.

İletişime imkân veren araç olması yönüyle dil bireyler arasındaki uzlaşma kodunu sağlar. Dil aynı zamanda edebiyat metinlerinin de oluşturulma aracıdır (Sapir, 1921: 237):

Büyük bir ressam, büyük bir müzikçi veya büyük bir ozan için renkler, dizeler, ritimler ve sözcükler yalnız teknik işlemlerin birer parçası olmayıp, üretimsel sürecin kendinin gerekli duraklarıdır (Cassirer, 1980: 136).

Her dilin kendine özgü birtakım ayırt edici özellikleri vardır. Edebiyat metinleri de meydana getirildiği dilin bu özellikleri çerçevesinde yapılandırıldığından, yani dil edebiyata belli bir doku kazandırdığından, bir dilin edebiyatı başka bir dilin edebiyatına benzerlik göstermez. Edebiyat, meydana getirildiği dilin biçim ve özü tarafından şekillendirilir ve söz konusu o edebiyat böylelikle kendine özgü bir içyüz geliştirir (Sapir, 1921: 237).

Diller bizim için düşünce iletimine yarayan sistemlerden fazlasıdır. Onlar maneviyatımızı kaplayan görünmez elbiselerdir ve [maneviyatımızın] tüm sembolik ifadelerine atfedilen önceden belirlenmiş bir biçimdir. Söz sıra dışı bir mana ifade ettiğinde biz onu edebiyat olarak adlandırırız. Sanat öyle kişisel bir ifadedir ki onu herhangi bir türün önceden belirlenmiş formuna bağlı olarak hissetmekten hoşlanmayız. Özgün ifadenin olanakları sınırsızdır, özellikle dil bu bakımdan araçların en değişkenidir (Sapir, 1921: 236).

Bir dilin kendine özgü olan özelliklerini ancak o dili anadil olarak öğrenmiş kişi tasavvur edip sezgisel olarak hissedebilir. Bu noktada, dilin kendi içinde saklı olan bu anlam dünyası ortaya yeni bir sorunun çıkmasına neden olmaktadır: Edebiyat metinlerinin bir dilden başka bir dile tercümesi mümkün müdür (Sapir, 1921: 237) ?

Her kavramın veya sanatsal ifadenin bir başka lisanda karşılığı olmayabilir. Çünkü kavramların temelini oluşturan acı ve haz gibi algılar evrensel olmasına karşın kavramların yorumu bir dilden diğerine farklılık gösterir. Bu bakımdan halk ozanımız Âşık Veysel'in "Benim sâdik yârim kara topraktır." (Veysel, 2001: 128) dizesi ancak Anadolu Türk kültürüyle yoğrulmuş bireylerde duygusal bir etki meydana getirip ölüm kavramını çağrıştıracaktır. İster olduğu gibi kelimesi kelimesine, isterse de mecazi bir şekilde tercüme edilmeye çalışılsın aynı çağrışım ve duygunun bir İngiliz'de uyandırılması mümkün olmayacaktır. Böyle bir metaforik ilişkilendirmenin meydana gelebilmesi için kişinin, söz konusu dilde, kavramların arka planını oluşturan sembolik çağrışımlara sahip olması gerekir (Sapir, 1963ç: 564). Aristoteles'in söz öbekleri kuramında bahsettiğinin tersine (Aristoteles, 1959: XX, 1456b – 1457a), bir dilsel ifadeyi meydana getiren parçaları ses, hece, sözcük ve cümle gibi kendi olgularına ayırarak mekanik bir anlayışla ele alamayız. Semantik, sentaktik ve estetik açıdan bir bütün olarak anlaşılması gereken dilsel ifadeler bölünemez ve organik bir birlik meydana getirirler:

Fiil veya ismin, diğerlerinden gerçekten ayrılabilir bir şekilde, belirli sözcüklerle ifade edildiğini söylemek yanlıştır. Söz bölünmez bir bütündür. İsim ve fiil kendi başlarına var olamaz, [onlar] biricik dilsel gerçeklik olan önermeyi parçalarına ayırmamızın sonucunda elde ettiğimiz soyutlamalardır (Croce, 1909: 240).

Aynı şekilde, 'çenesi düşük' ve 'avuç açmak' gibi anlama güç kazandırmak için edebiyat, bilhassa şiir, dilinde başvurulan (Aksan, 2006: 69) ad aktarması örneklerinden bazılarının başka dillere birebir çevirisini yapmak da mümkün görünmemektedir. Sanatsal ifadeleri anlam kaybı

olmaksızın veya ifadelerde birtakım küçük ya da büyük değişiklikler yapmaksızın başka bir dile çevirme olanağı yoktur (Sapir, 1921: 237). Bu bakımdan, bir sanatçının eserleri, eserin yaratıldığı dilin yapısal özellikleri penceresinden yorumlanıp eserin değeri bu duruma bağlı olarak saptanmalıdır (Sapir, 1921: 241).

Gerek biçim ve gerekse de anlam boyutu bakımından kültür, akıl ve gerçeklik ilişkileri ekseninde yaratılan metnin dokusu okur kitlesiyle olan teması çerçevesinde zamanın koşullarına göre değerlendirilmelidir. Kendi koşullarından koparılan metin okunamaz (Eco, 1991: 16-17). Okuma sırasında toplumun yapısal koşulları ve dil alışkanlıkları (*İ language habits of community*) göz ardı edilemez (Sapir, 1929: 210). Çünkü okuma eylemi belli bir bakış açısıyla belli bir varsayım üzerinden bir tür yorumlama, yeniden üretme ve üst-dil (*İ metalanguage*) oluşturma etkinliğidir (Günay, 2007: 44).

SONUÇ

XIX. yüzyılda farklı Euclid-dışı geometrik sistemlerin belirmeye başlaması Kartezyen epistemolojinin temel dayanaklarını sarsmıştır. Bu dönemde, Kartezyen epistemolojinin artık iş göremez hale gelmesi, olasılık teorisinin yeni bir bilimsel metodoloji olarak gelişmesine zemin hazırlamıştır. Geçtiğimiz yüzyılın başlarında ortaya çıkan kuantum fiziğinin bulguları sonucunda, evrensel olduğu varsayılan geleneksel mantığın kategorileri reddedilerek, öznel ve çoklu sınıflandırmaların varlığı kabul edilmiştir. Evrensel bilginin imkânını da yadsıyan bu izafiyetçi durum, beraberinde, geleneksel felsefenin hem düşünme yasalarını hem de dil – düşünce – varlık bakışımını tartışmaya açmıştır.

Araştırmacılar keşfedilmemiş kültürlerle temas kurdukça dil ve düşünceye ilişkin paradigmaları değişikliğe uğramaya başlamıştır. Kullanılan dili çözümlenmeden herhangi bir topluluğun içinde yer aldığı gerçekliğin bilgisine ulaşamayacağı görüşü, dilsel görelilik akımı kapsamında yürütülen çalışmalara güç kazandırmıştır. Bu anlayışın doğal sonucu olarak, doğa üzerine yürütülen bilimsel çalışmalar dil incelemesine, epistemoloji de bir bakıma dil felsefesine dönüşmüştür.

Sapir – Whorf hipotezinde dil konusu, insanın bilişsel süreçleri dâhilinde, epistemolojik bir sorun olarak işlenmektedir. Hipoteze göre, gerçeklik algısı ve buna bağlı toplumsal akıl dilin kendine özgü sınıflandırma mekanizmalarına uygun olarak yaratılır. Başka bir deyişle, dil tarafından biçimlendirilmemiş hiçbir gerçeklik yoktur. İnsan biyopsikososyal bir bütündür. İnsan ile toplumsal ve fiziksel çevre koşulları arasında oluşan etkileşimin sonucunda düşünce ortaya çıkar. Öznel ve devingen bir yapı olan düşünce ifade edildiği dilin kendisine göre anlaşılır (Sapir, 1921: 14). Bununla birlikte, gerçeklik algısı da edinilen anadilin kendisine has olarak biçimlenir. Sistemleştirici bir donanım olan dilin dilbilgisi özelliklerini şekillendiren faktörler ve sözvarlığını oluşturan kavramlar gerçeklik algımızın kurucu unsurlarıdır. Kültür içinde kazanılan dil alışkanlıkları, insanın kendini ve yaşadığı çevresini anlamlandırdığı bir düzen sunar. Dil var olan her şeyi kapsayan büyük evrenin

(İ *macro-cosmos*) belli bir perspektiften resmidir. Küçük evren (İ *micro-cosmos*) modeli olarak ele alınabilecek dil, bu yönüyle, büyük evrenin özgül (İ *specific*) bir örnekçesini teşkil eder (Whorf, 1959: 147). Bu durumu Wittgenstein'in "Dilimin sınırları dünyanın sınırları demektir." (Wittgenstein, 1960: 149) vecizesiyle özetlemek mümkündür.

Gerçeklik algımız gibi hayal dünyamız da dil ve kültür tarafından koşullandırılmıştır. Düşünce, gerçeklik ve değerler oluşturuldukları dilin semantik ve sentaktik ilişkiler ağı içinde bir değer kazanır. Bu nedenle, kültüre özgü bazı kavram ve anlamların çağrıştırdığı tasavvurlar, dilin kendi sembol alanı içerisinde ve dildeki seslerin sahip olduğu duyuş derecesine bağlı olarak anlaşılıp hissedilebilir.

KAYNAKÇA

- Akarsu, B. (1984). *Wilhelm Von Humboldt'da Dil-Kültür Bağlantısı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aksan, D. (2006). *Anlambilim*. Ankara: Engin Yayın Evi.
- Aristoteles. (1908). *The Categories, The Organon or Logical Treatises of Aristotle*, C. 1, çev. Octavius Freire Owen. Londra: George Bell and Sons.
- Aristoteles. (1928a). *Analytica Posteriora*, çev. G. R. G. Mure, *The Works of Aristotle*, C. 1, ed. W. D. Ross. Oxford: The Clarendon Press.
- Aristoteles. (1928c). *Metaphysica, The Works of Aristotle*, C. 8, çev. W. D. Ross, ed. W. D. Ross. Oxford: The Clarendon Press.
- Aristoteles. (1959). *De Poetica*, çev. Ingram Bywater, *The Works of Aristotle*, C. 11, ed. W. D. Ross. Oxford: The Clarendon Press.
- Bacon, F. (1902). *Novum Organum*, ed. Joseph Devey. New York: P. F. Collier & Son.
- Başkan, Ö. (2003). *Lengüistik Metodu*. İstanbul: Multilingual.
- Bloomfield, L. (1956). *Language*. New York: Henry Holt and Company.
- Boll, M. (1991). *Matematik Tarihi*, çev. Bülent Gözkân. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Boole, G. (1854). *An Investigation of the Laws of Thought on which are Found the Mathematical Theories of Logic and Probabilities*. Cambridge – Londra: Macmillan & Co. – Walton & Maberley.
- Bopp, F. (1885). *A Comparative Grammar of the Sanskrit, Zend, Greek, Latin, Lithuanian, Gothic, German, and Slavonic Languages*, çev. Edward B. Eastwick. Londra: Williams and Norgate.

- Boutroux, E. (2009). *Leibniz*, çev. Atakan Altınörs. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Burt, E. A. (1925). *The Metaphysical Foundations of Modern Physical Science*. Londra – New York: Kegan Paul, Trench, Trumbner & Co., Ltd. – Hardcourt, Brace & Company, Inc.
- Capelle, W. (2011). *Sokrates'ten Önce Felsefe*, çev. Oğuz Özgül. İstanbul: Pencere Yayınları.
- Carroll, J. B. (1978). "Linguistic Relativity and Language Learning", *Language and Language Learning*, ed. J. P. B. Allen ve S. P. Corder, C. 1, ss. 126-144.
- Cassirer, E. (1980). *İnsan Üstüne Bir Deneme*, çev. Necla Arat. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Chomsky, N. (2002). *Dil ve Zihin*, çev. Ahmet Kocaman. Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Condillac, E. B. D. (2003). *Essay on the Origin of Human Knowledge*, çev. Hans Aarsleff, ed. Hans Aarsleff. Cambridge: Cambridge University Press.
- Croce, B. (1909). *Aesthetic as Science of Expression and General Linguistic*, çev. Douglas Ainslie. Londra: MacMillian and Co.
- Descartes, R. (1899). *Discourse On The Method of Rightly Conducting The Reason, And Seeking Truth in The Sciences*, çev. John Veitch. Chicago: The Open Court Publishing Company.
- Descartes, R. (1901a). *The Meditations, The Method, Meditations and Philosophy*, çev. John Vietch. Washington & Londra: M. Walter Dunne.
- Descartes, R. (1901b). *The Principles of Philosophy, The Method, Meditations and Philosophy*, çev. John Vietch. Washington & Londra: M. Walter Dunne.

- Descartes. (1945). *Aklın İdaresi İçin Kurallar*, çev. Mehmet Karasan. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2012). *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Duralı, Ş. T. (2010). *Çağdaş Küresel Medeniyet*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Duralı, Ş. T. (2011). *Sorun Nedir?*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Eco, U. (1991). *Alımlama Göstergelimi*, çev. Sema Rifat. İstanbul: Düzlem Yayınları.
- Eco, U. (2009). *Avrupa Kültüründe Kusursuz Dil Arayışı*, çev. Kemal Atakay. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Eker, S. (2009). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Fodor, J. A. (1975). *The Language of Thought*. New York: Thomas Y. Crowell Company.
- Günay, V. D. (2007). *Metin Bilgisi*. İstanbul: Multilingual.
- Heisenberg, W. (1971). *Physics and Philosophy*. Londra: George Allen & Unwin Ltd.
- Herakleitos. (2005). *Fragmanlar*, çev. Cengiz Çakmak. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Jeans, J. (1943). *Physics & Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jespersen, O. (1921). *Language: Its Nature, Development and Origin*. New York: Henry Holt & Company.
- Kabağaç, S. ve Alova, E. (1995). *Latince / Türkçe Sözlük*. İstanbul: Sosyal Yayınlar.

- Kahn, C. H. (1979). *The Art and Thought of Heraclitus*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kant, I. (1855). *Critique of Pure Reason*, çev. J. M. D. Meiklejohn. Londra: Henry G. Bohn.
- Kıran, Z. ve Kıran, A. (2006). *Dilbilime Giriş*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Kitabı Mukaddes Şirketi. (2005). *Kitabı Mukaddes*, İstanbul: Anadolu Ofset.
- Koyre, A. (1989). *Yeniçağ Biliminin Doğuşu*, çev. Kurtuluş Dinçer. İstanbul: Ara Yayıncılık.
- Kranz, W. (1976). *Antik Felsefe*, çev. Suad Y. Baydur. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Laërtius, D. (1828). *The Lives and Opinions of Eminent Philosophers*, çev. C. D. Yonge. Londra: Henry G. Bohn.
- Leboutillier, C. G. (1943). "Art as Communication", *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, C. 2, S. 8, ss. 76-84.
- Locke, J. (1741). *An Essay Concerning Human Understanding*, C. 2. Londra: C. Hitch.
- Locke, J. (1999). *Tabiat Kanunu Üzerine Denemeler*, çev. İsmail Çetin. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Morris, C. G. (1996). *Psychology: An Introduction*. New Jersey: Prentice Hall.
- Müller, M. F. (1864). *The Science of Language*. Londra: Longman, Green, Longman, Roberts & Green.
- Müller, M. F. (1887). *The Science of Thought*, C. 1. New York: Charles Scribner's Sons.

- Newton, I. (1803a). *The Mathematical Principles of Natural Philosophy*, C. 1, çev. Andrew Motte. Londra: Knight & Compton.
- Newton, I. (1803b). *The Mathematical Principles of Natural Philosophy*, C. 3, çev. Andrew Motte. Londra: Knight & Compton.
- Pei, M. (1956). *All About Language*. Londra: The Bodley Head.
- Peters, F. E. (2004). *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, çev. Hakkı Hünler. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Platon. (1902a). *Cratylus, The Dialogues of Plato*, C. 1, çev. B. Jowett. New York: Charles Scribner's Sons.
- Platon. (1902b). *Meno, The Dialogues of Plato*, C. 1, çev. B. Jowett. New York: Charles Scribner's Sons.
- Platon. (1921). *Sophist, Plato, with an English Translation*, C. 2, çev. Harold N. Fowler. Londra – New York: William Heinemann – G. P. Putnam's Sons.
- Plotinus. (1930). *The Enneads*, çev. Stephen MacKenna. Londra: Faber and Faber Limited.
- Raymond, G. L. (1895). *Painting, Sculpture and Architecture As Representative Arts*. New York: The Knickerbocker Press.
- Reichenbach, H. (2000). *Bilimsel Felsefenin Doğuşu*, çev. Cemal Yıldırım. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Reiser, O. L. (1935). *Philosophy and the Concepts of Modern Science*. New York: The Macmillan Company.
- Rousseau, J. J. (1990). *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, çev. Rasih Nuri İleri. İstanbul: Say Yayınları.
- Russell, B. (1962). *Bilimden Beklediğimiz*, çev. Avni Yakalıoğlu. İstanbul: Varlık Yayınevi.

- Sapir, E. (1912). "Language and Environment", *American Anthropologist*, C. 14, S. 2, ss. 226-242.
- Sapir, E. (1918). "Representative Music", *The Musical Quarterly*, C. 4, S. 2, ss. 161-167.
- Sapir, E. (1921). *Language*. New York: Harcourt, Brace and Company.
- Sapir, E. (1925). "Sound Patterns in Language", *Language*, C. 1, S. 2, ss. 37-51.
- Sapir, E. (1929). "The Status of Linguistics as a Science", *Language*, C. 5, S. 4, ss. 207-214.
- Sapir, E. (1933). "Language", *Encyclopaedia of the Social Sciences*, C. 9, New York: Macmillan And Co., Ltd.
- Sapir, E. (1963a). "Anthropology and Sociology", *Selected Writings of Edward Sapir in Language, Culture and Personality*, ed. D. G. Mandelbaum, Berkeley & Los Angeles: University of California Press.
- Sapir, E. (1963b). "Communication", *Selected Writings of Edward Sapir in Language, Culture and Personality*, ed. D. G. Mandelbaum, Berkeley & Los Angeles: University of California Press.
- Sapir, E. (1963c). "Custom", *Selected Writings of Edward Sapir in Language, Culture and Personality*, ed. D. G. Mandelbaum, Berkeley & Los Angeles: University of California Press.
- Sapir, E. (1963ç). "Symbolism", *Selected Writings of Edward Sapir in Language, Culture and Personality*, ed. D. G. Mandelbaum, Berkeley & Los Angeles: University of California Press.
- Sapir, E. (1963d). "The Function of An International Auxiliary Language", *Selected Writings of Edward Sapir in Language, Culture and Personality*, ed. D. G. Mandelbaum, Berkeley & Los Angeles: University of California Press.

- Sapir, E. (1963e). "The Grammarian and His Language", *Selected Writings of Edward Sapir in Language, Culture and Personality*, ed. D. G. Mandelbaum, Berkeley & Los Angeles: University of California Press.
- Sapir, E. (1963f). "The Meaning of Religion", *Selected Writings of Edward Sapir in Language, Culture and Personality*, ed. D. G. Mandelbaum, Berkeley & Los Angeles: University of California Press.
- Sapir, E. (1963g). "The Psychological Reality of Phonemes", *Selected Writings of Edward Sapir in Language, Culture and Personality*, ed. D. G. Mandelbaum, Berkeley & Los Angeles: University of California Press.
- Sapir, E. (2008). *Herder's Ursprung der Sprache, The Collected Works of Edward Sapir, General Linguistics, C. I*, ed. Pierre Swiggers. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- Saussure, F. D. (1959). *Course in General Linguistics*, çev. Wade Baskin, ed. Charles Bally ve Albert Sechehaye. New York: Philosophical Library.
- Senemoğlu, N. (2007). *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim*. Ankara: Gönül Yayıncılık.
- Shakespeare, W. (2006). *Soneler*, çev. Talât Sait Halman. İstanbul: Dünya Kitapları.
- Steinberg, D. D. (1986). *Psycholinguistics*. New York: Longman Inc.
- Tanilli, S. (2008). *Uygarlık Tarihi*. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Türker, S. (2002). *Aristoteles, Gazzâlî ile Leibniz'de Yargı Mantığı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Türker, S. (2010). "İletişim, Sistem ve Felsefe: İletişimsel Sistem Felsefesine Giriş", *Kutadgubilig*, S. 18, ss. 301-335.
- Vendryes, J. V. (2001). *Dil ve Düşünce*, çev. Berke Vardar. İstanbul: Multilingual.

- Veysel, Â. (2001). *Benim Sâdik Yârim Kara Topraktır, Dostlar Beni Hatırlasın*, ed. Beyhan Özer. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Weber, A. (1938). *Felsefe Tarihi*, çev. H. Vehbi Eralp. İstanbul: Devlet Basımevi.
- Whorf, B. L. (1959a). “Language and Logic”, *Language, Thought and Reality*, ed. J. B. Carroll, New York – Londra: John Wiley & Sons, Inc.
- Whorf, B. L. (1959b). “Linguistics As An Exact Science”, *Language, Thought and Reality*, ed. J. B. Carroll, New York – Londra: John Wiley & Sons, Inc.
- Whorf, B. L. (1959c). “On Psychology”, *Language, Thought and Reality*, ed. J. B. Carroll, New York – Londra: John Wiley & Sons, Inc.
- Whorf, B. L. (1959ç). “Science and Linguistics”, *Language, Thought and Reality*, ed. J. B. Carroll, New York – Londra: John Wiley & Sons, Inc.
- Whorf, B. L. (1959d). “The Relation of Habitual Thought and Behavior to Language”, *Language, Thought and Reality*, ed. J. B. Carroll, New York – Londra: John Wiley & Sons, Inc.
- Wiener, N. (1982). *Sibernetik*, çev. İbrahim Keskin. İstanbul: Say Kitap Pazarlama.
- Wittgenstein, L. (1960). *Tractatus Logico – Philosophicus*. Londra: Routledge & Kegan Paul Ltd.